БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылда тедеаилеттингеп

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. АПРЕЛЬ 20 ЧЕТВЕРГ № 93 (6730).

Өртээ 2 көп.

Социализмни тургузуп турар Герман Демократтыг Республиканың ажылчы чоннарынга акыдуңманың байыры! Совет Эвилелиниң болгаш ГДР-ниң улустарының аразынга мөңге, бузулбас найырал болгаш нады ажылдажылга делгерезин!

(СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыглаарындан).

ГЕРМАНИЯНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ЧАҢГЫС ААЙ ПАРТИЯЗЫНЫҢ VII СЪЕЗДИЗИНГЕ

Эргим эштер!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди совет коммунистерниң хөй миллион армиязының өмүнээзинден Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының VII съездизиниң делегаттары силерге, ГСЧП-ниң бүгү кежигүннеринге болгаш Герман Демократтыг Республиканың ажылчы чоннарынга акы-дуңманың коммунистиг байырын чедирип база съездиниң ажылынга чедиишкиннерни күзеп тур.

Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязы герман ажылчын шимчээшкининиң революсчу эки чаңчылдарын эдилевишаан, марксизм-ленинизмниң улуг өөредиин болгаш делегей социализминиң дуржулгазын бодунуң чуртунуң байдалдарынга чогаадыкчы ажыглап, ГДР-ниң ажылчы чоннарын социалистиг орук-биле бүүрелдиг баштап, бүгү немец улустуң келир үезиниң түгүн бедии-биле тудуп чоруур.

Силерниң партияңар, Герман Демократтыг Республиканың ажылчы чоннары империалистерниң өнчүк-чеңгээлерин болгаш социализм тургузуушкунунга шаптык чедирер дээр оларның оралдажыышыннарын сойгалавышаан, ГСЧП-ниң VI биле VII съездилериниң аразындагы үеде республиканың ажыл-агый, ниитилел болгаш культура амыдыралының бүгү адырларынга улуг чедиишкиннерни чедип алган. Социалистиг герман күрүнеениң ажык дайзыннары безин ам бо чедиишкиннерни маргыжып шыдавас. ГДР-ниң ажылчын аңгызы, кооперасташкан тараачыннары болгаш күш-ажылчы интеллигенциязы боттарының марксисчи-ленинчи авангардызының удуртулгазы-биле немец черге сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузарының сорулгаларын алдарлыы-биле шиитпирлээр дээрзинге бүүрээр бис.

Европага тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң хөрээнинг тиилелгези дээш. Барыын Германияда милитаризмниң, адаанызырак, өөзүнзирек чоруктуң болгаш неонацизмниң айыылдыг одаанга удур Европа диптиң тайбыңга ынакшылдыг күштериниң демиселинге Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының, Герман Демократтыг Республиканың чазааның болгаш ажылчы чоннарының шылгарақгай салыышының совет коммунистер, бүгү совет улус бедии-биле үнелеп көрүп турар.

Амгы үениң эң чугула бүгү айтырыгларын шиитпирлээрин көөрүнге шынчы акы-дуңмалышкы ёзунуң, бүрүн бүүрелдиң, бот-бодун билчир чоруктуң болгаш чаңгыс эптиң харылаалары Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы биле Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының аразында тургустунганын болгаш хөгжүп турарын күзеливистиң ханныр ханганы-биле демдеглеп турар бис, ол болза бистиң улустарывыстың болгаш бүгү социалистиг дем каттыштырылгазының чаагай чоруунга Совет Эвилелиниң болгаш Герман Демократтыг Республиканың бузулбас найыралының болгаш акы-дуңмалышкы нады ажылдажылгазының улам ынайгы чечеителиишкининиң дендиш дивес магадылалы болур.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы болгаш Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязы социалистиг чурттарның сырый каттыжыышкынын бедиделинче база делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң чаңгыс эвин быжыглаарынче угландырган боттарының күжениишкиннеринге эп-сеткилин каттыштырып турар. Акы-дуңма партияларның каттыштырган күжениишкиннери депшилгелиг болгаш революстуг бүгү күштерниң улам ыңай каттыжарын база бистиң ниити улуг хөрээвистиң тиилелгезин хандырар дээрзинге чигзинмейн турар бис.

Герман Демократтыг Республикага социализмниң долу тиилелгези дээш, бодуңарның улузуңарның тайбыны болгаш аас-кежии дээш демиселге чаа-чаа улуг чедиишкиннерни силерге күзеп тур бис, эргим эштер. Бо чаагай хөрөнге Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, бүгү совет улус силер-биле кеззээ нады дээрзинге бүүрөп болур силер.

Социализмниң тиилелгези дээш демиселге ГДР-ниң ажылчы чоннарының дайынчы авангарды — Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязы делгерезин!

Совет Эвилелиниң болгаш Герман Демократтыг Республиканың улустарының аразында бузулбас акы-дуңмалышкы найырал делгереп база чечектелзин!

Социалистиг дем каттыштырылгазының болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эви болгаш сырый каттыжыышкыны делгерезин!

Марксизм-ленинизмниң улам тиилеп турар өөредии делгерезин!

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ.

Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының VII съездизи

БЕРЛИН. (СЭТА). Апрель 18-те Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының VII съездизинге ГСЧП Төп Комитединиң отчёт илеткелиниң, Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелиниң болгаш «Социализмни тургузарын доозарынга чедир үеде Герман Демократтыг Республикада ниитилел хөгжүлдези» деп ГСЧП ТК-ның Бирги секретары Вальтер Ульбрихтиң илеткелиниң талазы-биле санал бериишкини үргүлчүлээн.

Съездиниң делегаттары—ГДР-ниң алдарлыг ажылчын аңгызының, кооперасташкан тараачыннарының, социалистиг интеллигенциязының төлөөлекчилери, партия болгаш күүнге ажылдакчылары удаа-дараалаштыр индирже үнүп, саналдарын берип турган. Бодунуң ажыл-чорудулгазынга улустуң эрге-ажыктарын удуртулга болдуруп, марксизм-ленинизмге, пролетаржы интернационализмниң хөрөөнге шынчы болур чорукту ыдыктыы-биле кадагалап чоруур партияның политиктиг угланыышкынын олар чаңгыс үн-биле чүүлдүгүнүп турар.

Делегаттар эрткен оруктуң дугайын, республиканың амыдыралының бүгү адырларында чедиишкиннерниң дугайын чоргаарал-биле чугаалап турарлар. Чедип алган чедиишкиннерни болгаш республиканың мурнунда тургустунган сорулгаларны анализтээрин ажыл-ишчи, бодангыр болгаш негелделиг көөрү — оларның саналдарының утка-шынары ыңдыг.

Ол чернии-биле 11 шак. Хуралды даргалаан ГСЧП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүү болгаш секретары З. Хонеккер, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының төлөөлериниң баштыны, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневке сөс берген.

Залда олурганнар турып келген, «Вернер-Зееленбиндер-Халле» залда СЭКП-ге, совет улуска болгаш совет күрүнеге алдар болдурган диммиттиг адыш часкаашкыны ур-ле үргүлчүлеп, чаңгыланып турган. Делегаттар болгаш аалчылар «Найырал!» деп йөрээлдерни салып, «ура» дыңналып турган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаазын аажок улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш диммиттиг, үргүлчүлөөн адыш часкаашкыны каш удаа үзе кирип турган.

Эш Л. И. Брежнев совет чуруқчу Владимир Куанецовтуң «Социалистиг революция делгерезин!» деп чуруун СЭКП ТК-ның мурнунда ГСЧП-ниң VII съездизинге белек кылдыр дамчыдып берген.

Оон дараазында СЭКП-ниң төлөөлериниң баштыны ГСЧП-ниң VII съездизинге СЭКП ТК-ның байырлыг чагаазының текстизин дамчыткан.

Эштер Л. И. Брежнев биле Вальтер Ульбрихт залга диммиттиг адыш часкаш турда, холдарын дыңзыг тудушкан.

«Интернационалдың» байырлалдыг аалгазы дыңналып турган.

ГСЧП-ниң VII съездизинге эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

БЕРЛИН. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев ГСЧП-ниң VII съездизинге апрель 18-те чүве чугаалааш, съездиниң делегаттарынга, ГСЧП-ниң бүгү кежигүннеринге болгаш ГДР-ниң ажылчы чоннарынга СЭКП-ниң, оон Төп Комитединиң, бүгү совет коммунистерниң болгаш бүгү совет улустуң мурнундан акы-дуңманың изиг байырын дамчыткан.

Герман Демократтыг Республикада социалистиг революция делегейге кончуг улуг ужур-дузалыг. Социалистиг болгаш капиталистиг ийи Европаның аразында кызыгаар эрткен немец черде ийи системаның аразында чарыш онза чидиг хевирлерде калбарып турар. Мында социализм биле капитализм таварлажы берген, харын-даа шуут көрөө берген дериг чугаалап болур деп, Л. И. Брежнев чугаалаан.

Чурттуң кол экономиктиг күүзү, кол кижи курлавырлары Барыын Германияның девискээринде болуп берген шак ыңдыг байдалдарда ол төөгүлүг чарышка Герман Демократтыг Республиканың киргени бүгүдеге билдингир болгай. Ынчалзажок Герман Демократтыг Республикада социалистиг тургузуг ийи системаның чарыжынга маргыш чок тиилелгелерни чедип алган деп чугаалаарының бүгү барымдаалары бар.

Чүвениң ужуру дээрге чаа ниитилел тургузуунуң байдалдарында экономика өзүлдезиниң эң бедик темпилерин ГДР-ниң хандырып, капиталистиг мөлчүттүрүүшкүнден хосталган ажылчы чоннарга эң-не байлак буржуаз чурттарда безин чок социал талазы-биле чаагай ыңдыг чүүлдерни тыпсып бергенинде эвес болдур ийин. Чарыштың өске чугула талазы база бар, оон чугулазын үнелеп чедери берге.

Дайынның болгаш тайбыңның дугайында, немец улусту, бүгү Европаның улузун фашизмниң болгаш дайынның коргунчуг айыылдарының катаптаарындан магадылаар дугайында айтырыгга харын социализмниң төөгүлүг артык күштерлиг онза күш-биле илереп келген. Чүгле социалистиг тургузуг харын тайбынның болгаш демократияның оруу-биле ГДР-ниң хөгжүлдезин хандырып, чүгле фашизмге эвес, харын милитаризмниң, чаа шериг авантюраларының қатап төрүттүннеринге орукту кезээ шагда дуглап шыдаан. Герман Демократтыг Республика Европаның айыыл чок чоруунун эң улуг факторларының бирээзи, Европага тайбыңның чөленгиижи болуп, делегейде быжыг туруштарны бодунга хандырып алган.

Ынчаарга эрге-чагыргазында монополистиг капитал арткан Барыын Германияның хөгжүлдези өске орук-биле чоруп турар. Делегейде оон угланыышкынында герман милитаризмниң чаңчыл болган политиказының шагда-ла билдингир демдектери кирген. Ол—агрессияже болгаш девискээрлер ажелеп алырынче чүткүлдүр. Ол — милитаризмниң шапкын өзүлдезин болдуруп турар шериг күжүнге идегел-дир. Ол — делегейге дүшкүүрлүг чорукту болгаш дайын кыжаныышкынын чайлаш чок тургузуп турар калчаалыг национализм-дир. Ол — күрүне политиказы кылдыр көдүрген антикоммунизм-дир. Ол дээрге, адак соонда, үшку делегейнии дижир улустарга хамаарыштыр неоколониализмниң политиказы-дыр. Боннуң амгы политиказының алыс утказын америк империалистерниң Вьетнамда ханныг дайынын деткиири, португал колонизаторларга дузалап турары. Мурнуу Африкада болгаш Родезияда кеш-сөөк ылгаар өзүчүрүмнар-биле найыралдажып турары чергелиг ыңдыг хөделиишкиннери илередип турар эвес ийнен?

ГФР-ниң иштики хөгжүлдези база тодаргай барымдаа болуп турар. Милитарисчи, адаан негекчи утканың янзы-бүрү хевирлиг чүс-чүс организациялары чуртта турып турар болгаш идепкейлиг хөделип турар. Бөгүн албан ёзуузу-биле национал-демократтыг партия кылдыр адаттынган нацизм-баа дагыы бажын ковайтып турар. Амгы барыын-герман ниитилелде боттарының амылыралчы аргазын ам-даа хевээр арттырбышаан, фашистиг хамчыктарның нептерээринге ол партияның хартаачылары идиг берип турар. Ол хамчыктыг кижилер Гитлерниң «аштырганының түннелии эде көөрүнче» ажыы-биле кыйгырып турар. Ол партияның ажыл-чорудулгазын ГФР-ниң чазааның талазындан кончуг шыдажыышкынныг, харын-даа чаагай күзээшкин-биле көрүп турар.

Чаа чазак—Боннда эрге-чагыргада кирген «улуг коалицияның» дижир чазак «чаа политиканы» чорударынга бодунуң белениниң дугайында аазаашкыннарын күүсетпээн дээрзин Л. И. Брежнев онзалап демдеглээн. Политиканы сөстерге эвес, харын боттуг фактыларга үндезилээш үнелеп чаңчыккан бүгү кижилер Боннуң «чаа угланыышкыны» дижир чуведен чүгле тактиктиг кажарлаашкынны көрген деп, СЭКП-ниң төлөөлериниң баштыны чугаалаан. Ынчалдыр чугаалаарынга четчир тодаргай барымдаалар бар.

Оон-биле холбаштыр, эң-не дайынзырак империализмниң туруштары чаэрби чылдың дургузунда Барыын Германияга дүрген темпилер-биле быжыглап келгенин, өске чурттарның девискээрлерин, Барыын Берлинни Боннуң алыксап турарын, «бүгү герман улусту» төлөөлөөр эргени оон алыксап турарын, ядролуг чепсекти чедип алырын Боннуң оралдажып турарын айыткаш, Л. И. Брежневтиң онзалап демдеглээни болза: ол бүгү дээрге Европага айыыл чок чоруктуң системазын тургузарынче, Европада политиктиг байдалды кадыкшыдарынче угланган орукка моондактарны тургузуп келген болгаш тургузуп-даа турар. Ынчангаш Барыын Германия делегейниң хөй-нитизинин мурнунга Европада тайбынның болгаш айыыл чок чоруктуң кол дайзыны кылдыр көстүп турарында кижи кайгаар чүве чок. ГФР-ниң политиказының алыс утказы мынчага чедир кандыг болуп келгени ыышкаш, шак-ла ынчалдыр: адаан негээринин политиказы, милитаризмниң политиказы, Европада боттуг байдалды хөлөөп көрбестин, өске күрүнелерниң болгаш улустарының эргелеринге база девискээрлеринге кыжанырының политиказы, янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбын догуннаашкынының нормачижектерин хүлээп көрбестин политиказы болуп арнышаан деп, Л. И. Брежнев чугаалаан.

«Тайбыңга ынакшыл» дугайында база «Чөөн чүк-биле харылаааларны» таарыштырар күзел дугайында оларның чүү-даа чүвеге хүлээтпейн турар сөстеринге Европаның улустары бүүрөөр боор деп маналарының кандыг барымдаалары ГФР-ниң удуртукчуларында барыл ынчаш?—деп айтырыг салдынып турар. Барыын Германияның бодунуң дыка хөй ажылдакчылары болгаш ол чурттуң парлалгазы «Чөөн чүк-биле харылаааларның» кавызынга дипломаттыг кажарлаашкыннарны Европаның социалистиг чурттарынга удур демиселдиң чепсээ, ол чурттарның аразынга чарлышкын киирериниң, хамыктың мурнунда Герман Демократтыг Республиканы чаасканзырадырының чепсээ кылдыр Боннуң көрүп турарын черле чажырбайн турар. Бонна шынап-ла Европаның социалистиг чурттарынче холун сунган. Ынчаарга ол холда даш аспактаттынган болгаш ол дашты коммунистер эскербес боор деп идегел салыр чүве болза, коммунистер кончуг кенеп кижилер болган турар ийнен.

Европаның социалистиг чурттары болза тайбыңның хөрөөнге ажыктыг кылдыр, ГФР-ни киириштирбишаан, бүгү күрүнелер-биле политиктиг, экономиктиг база культурлуг холбааларның талазында бот-боттарынга ажыктыг болур кылдыр, шак ыңдыг ёзулуг, ак сеткилдиг таарыштырылга болгаш хөгжүлде дээш туржып турарлар. Ыңдыг болза-даа олар ону боттарының чаңгыс эвин каражададып турган, социалистиг дем каттыштырылгазының ниити эрге-ажыын азы ында кирип турар тускай бир чурттуң, ыланғыя акыдуңма чурт—Герман Демократтыг Республиканың эрге-ажыын каражададып турган кылырына кажандаа чөпшээрешпестер. ГДР-ниң эргелери болгаш эрге-ажыктары, силерниң республикага социализм тургузуушкунунуң эрге-ажыктары болза силерге-биле бир дөмей биске чоок болгаш үнелиг, ынчангаш ону бис быжыы-биле, шиитпирлии-биле, бүгү күчүвүс-биле камгалаар бис дээрзин силерниң съездиңерниң индириниден медегле деп, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди болгаш Совет чазак ыңдыг бүрүн эргени меңээ берген чүве!

Эштер! Европаның төвүнде политиктиг байдалды чугаалап турган, коммунистер бистер болза ГФР-ни өскерилге чок болгаш таңма-биле кезээде базып кааркан дайзын-дыр

(Төнчүзү 3-ку арында).

Чаа кран

Юбилейлиг чылдың чазынында Кызылдың тудуг объектилеринде «КБ-100» дээр кран чоокта чаа көстүп келген. Тудуг шалдеринде көрүп чаңчыкканывыс краннарга бодаарга, оон тургузуу бир янзы. Кран башкарыкчызы хоорза ишти дамчааш башкарылга кабиназынга баар. Кранның күчүзү 5 тонна чүүк көдүртүр болгаш ону чээрби метр черге дамчыдар. Бистиң республикавыстың найысылалында ыңдыг ийи кран келген.

Келген краннарның бирээзин Кызылдың универсалдыг магазининиң тудуунда Б. Осиповка удурткан эптекчилерниң бригадазы тургускан. Чаа кран ажыглалче кирген болгаш ону будүрүлгениң мурнакчылары Ю. Тихонов, С. Макаров олар башкарып эгелээннер.

ЧУРУКТА: чаа краннның ниити хевири.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

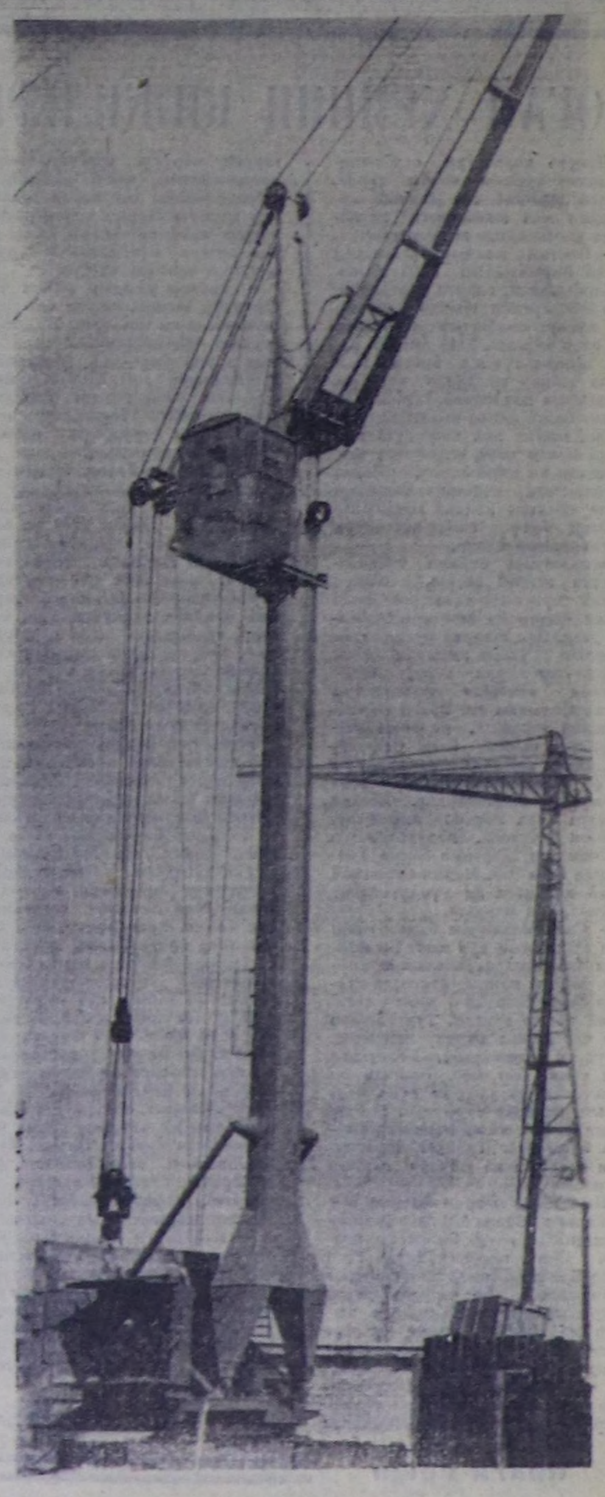

Чаңгыс-даа чидириг чокка

Эрзин районда «Мөрен» колхозтуң хойжузу Ч. Ынаалай баштай төрээн 197 хоюнуң хураганын чаңгыс-даа чидириг чокка алган. Чүс хойга онааштыр чүс хураганны өстүрер, биз хойдан-на ортумаа-биле 2 кг 500 грамм дүктү кыргып алыр деп кадарчының хүлээлгези ыңдыг.

Аныяк хойжу М. Назын база кызымак ажылдап турар. Оон ажаалтазында хойдан бо чазын төрүттүнген 137 хураганны өстүрүп турар. Ыңда ам-даа төрүүр 240 хой бар, оон чаш төлү чидириг чокка аллынар.

К. ХАНГАЙ.

Кызылчылар юбилейге

План күүсетпээни чок

Республиканың коммунал ажыл-агый АТА-зы Кызылдың мурнакчы ажыл-агыйларының бирээзи. Коллектив кежигүннери юбилейлиг чылга белек кылдыр боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алганнар. Автотранспортчулар ниитизи-биле он айларның бүдүрүлге планын кол көргүзүглер талазы-биле октябрь 20-де күүседирин хүлээнген. Юбилейлиг чылда пландан ажыр 7 муң тонна үзүктү өөртүүшаан, 130 муң тонна-километрни ажылдап кылыры хүлээлгеге көрдүнген. Оон аңгыда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаанындан 1,5 хуу бедидери, бир тонна-километрниң бот-үнезин 0,1 көпеекке кудуладыры болгаш 22 муң литр бензинни, 10 комплект авторезинаны камнап алыры хүлээлгеде бижиттинген. Бо бүгүнүң түннелинде пландан ажыр 3 муң рубль орулга камнап алдынар.

Алдынган хүлээлгелерни чедиишкиннигиг күүседиринче коллектив кежигүннериниң күжүн администрация болгаш хөй-ниити организациялары мобилизастап келген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, чолаачыларның ажылынга таарымчалыг байдалды тургузары-биле ажыл-агыйның бүгү машиналары үш колоннага үскеш, оларның аразынга социалистиг чарышты организастаан. Чарыштың түннелдерин ай санында үндүргеш, бот-боттарының ажылын хынажырын чурумчуткан.

Бо болгаш оон-даа өске организастыг хемчеглерни ап чорутканындан алдынган хүлээлгелер эки боттаның эгелээн. Оон дугайын эрткен кварталдың түннелдеринден көрүп болур.

Чүүк сөөртүлгезиниң квартал планы тонна талазы-биле 119,5 хуу, тонна-километрниң—153,6 хуу күүсеттинген. Эрткен үш айларда 5497 литр бензин камнап алдынган.

Юбилейлиг чылдың бирги кварталында автоажыл-агыйның ажылында болган бир улуг чедиишкин болза, АТА-да ажылдап турар 138 чолаачы болгаш 60 хире септекчи бүрүзүнүң бодунга алган хүлээлгезин ажыр күүсеткени болур.

Ажыл-агыйның планын күүседиринге зи Гаврюшкинге удурткан бирги автоколоннаның чолаачылары улуг салыышкынны кииргеннер. Бригадир боду квартал планын 246 хуу күүседип, өскелерге күш-ажылчы үлегерин көргүскен. Чолаачылар эштер И. Мишин, В. Алехин, И. Вертипраков болгаш оон-даа өскелер квартал планын ийи катап ажыр күүсетпишаан, кижи бүрүзү 360-дан 600 литр бензинни камнап алган.

Автотранспорттуң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга кыштың байдалы таарымча чок соок-даа болган болза, эш Прибытькога удурткан ыяш сөөртүкчүлериниң бригадазы бирги кварталда шудургу ажылдаан. Коммунистиг күш-ажыл дээш демисежип турар бо бригаданың ажылында план күүселдезинден ажыда база-ла онзагай үүл бар. Бригада кежигүннери автомашиналарның техниктиг белен чоруун бедидер дээш болдунар-ла хемчеглерни ап турар. Үүрмек септелгелерни айыткан хуусаазында чорудуп, автомашиналарның ажаалда, эдилелин экижидип түргаш, ыяш сөөртүкчүлери бүгү машиналарның рейсче үнген турар чоруун чедип алганнар.

Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының байырлалы—Май 1 чоокшулаан түдүм, социалистиг чарыш улам кыптыккан. Майга белек кылдыр апрель планын он хонук бурунгаар күүседир дээш хүлээлгезин боттандырар дээш чолаачылар кызымаккай ажылдап турарлар.

А. КИСЕЛЕВ.
АТА-ның нормировщиги.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН. Юбилейлиг чылда эдбекшилдиг дужуттуг өстүрүп, күрүнеениң чагыг-даалгазын амыдыралга боттандырар дээш «Чыраа-Бажы» совхозтуң механизаторлары болгаш тараажылары часкы хову ажылын калбарты берген. Тарылганы кыска хуусаада бедик агротехниктиг байдалга чорудар дээш агрегат, кижи бүрүзү аразында социалистиг чарыштыг ажылдап турар.

Чыргакы салбырның тарылга шөлдериндe үш трактор шык базырыышкынында ажылдап турар. Трактористер Куулар Доржу, Куулар Дугур-оол, Монгуш Сарыг-оол хүн нормазын 110—130 хуу күүседип, баштайгы хүн 300 гектар черниң шыгын базырып илиртээн. Салбырда ниитээн-биле 600 гектар черниң шыгы базыртынган болгаш 160 гектар чер андартынган.

Совхозтуң тараажылары суггарылгаже кичээнгейин салгаш, 56 кижи составтыг суггаачы звенону организастап тургускан. Суггарыкчылар бо хүннерге чедир 600 гектар черни суггарган. Шаандан тура-ла суггаттыг, хөй тараа берип келген, Карадөнде, Көк-Талда тарылга шөлдери бүрүн суггартынган.

С. ОЙДУП-ООЛ.

* * *

УЛУГ-ХЕМ РАЙОН. «Х Улуг хурал» колхозтуң ажыл-ишчилери чыл-чылда-ла эки дужут өстүрүп ап, колхозунуң экономиказын көдүрбүшаан, Төрээн чуртунуң шыгжавырына боттарының улуг-хуузун киирип келген. Совет эрге-чагырганың чартык чүс чыл болур оюн чер ажылының талазы-биле бедик көргүзүглерлиг уткуур дээш суггарылгаже кичээнгейни салган.

Кур болгат курукган черлерлиг Шынааның суггарылга системазын аштап, септеп эгелээн. Бо ажылда 25 колхозчулар быжыглаттынган ажылдап турар. Ам дөрт километр эрги буганы аштап септээн болгаш чаа буганы база каза берген. Суггарылга бугазын септеп кылырынга колхозчу хөрөөженнер идепкейлиг чартык чүс чыл болур оюн чер ажылын киржип, улуг үүлени будүржүп тударлар. С. Даваа, М. Көк-ыс, Д. Дадарык, Д. Каваа болгаш чер ажылынга дуржулгалыг, мурнакчы хөрөөженнер буга тудуунда ажылдап турарлар.

Колхозтуң механизаторлары болгаш тараажылары часкы хову ажылынга белеткелдерни организастыг чоруткан, хову турлаглары дерип кылган, тарылгага кирер техника эки септеттинген. Механизаторлар ам шык базырыышкынынче киришкен. Бистиң тараажыларывыс беш чылдың ийги чылында суггарылганы калбаа-биле ажыглаар сорулганы салып алган.

К. ОЙДУП-ООЛ.

Партийжи амыдырал

АНЫЯК КОММУНИСТЕР-БИЛЕ АЖЫЛ

Бистиң ленинчи Коммунистиг партиявыс — совет ниитилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү. Ооң хүрээлеңинге турары кижи бүрүзүнге бедик алдар болур. Коммунист дээрге чоргааралдыг, ханы уткалыг ат. Ында дээди шын, амыдыралдың дээди утказы сиңниккен...

Бо дугайында чугааны чоокта чаа бис Эрзин районнуң аныяк коммунистериниң хуралынга кылган бис. Аңаа районнуң ыраакчоок колхозтарындан, фермаларындан, хойжу турлагларындан СЭКП нежигүнүнге болгаш ооң кандитадынга сөөлгү ийи-үш чылда кирген кижилер чыглып келген. Хуралга бис хоочун салгалдың кижилерин — кырган коммунистерни, районнуң ажыл-агыйының мурнакчыларын чалап алган бис. Чугула айтырыгга шыңгыы чугаадан аңгыда эш-хуунуң чугаалажылгаларын, солун концерт көрүлдезин база организастадывыс.

Бистиң районда аныяктарга эки үлегер болур коммунистер хөй. Ленин аттыг колхозта пенсионер Даваа Чап партияга 1927 чылда кирген, ооң хүрээлеңинге 40 чылдың дургузунда туруп, амыдыралдың мурнуку одуруунга туржуп келген. Нам үүрүнүң даргазы, бригадир, МЧАЗ даргазы — үжендертен чылдарда ооң аныяк чораан оруу ындыг. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында эш Чап Кызыл Шеригге дузаламчы организастаарынга идепкейлиг киришкен. Ленин аттыг колхозта Канзыда Кыргыс 1932 чылда ак дээрбечилерниң үймээнин базарынга кызымак болган, ол ынчаарда ТАРН-ның ийи чыл стаж-тыг нежигүнү чораан. «Мөрен» колхозта эш Алексей Согаа фронтуга хөй акша белекти берип, тыылды быжыглаарынга күш-ажылчы патриоттуг чоруун көргүскен. Ындыгларны оон-даа хөй-нү чугаалап болур. Партияның хүрээлеңинге ийи-үш чыл болуп чоруурларга мындыг чижектер кончуг өөредиглиг. Ылаңгыя хоочун коммунистерниң партия хүрээлеңинге ийи-үш чыл стаждыг чорааш кандыг эки херектерни кылганын онзалап сактып чугаалашкан бис.

Аныяк коммунистер дугайында, оларның хой-ниити амыдыралынга киржилгезин, бүдүрүлгеге ролюн, амы-хууда амыдыралын чугаалажыры бистиң районнуң байдалынга доң чугула херек. 1964 чылдан бээр коммунистиң биледин холга тутканнар районнуң бүгү коммунистериниң дөрттүн бир кезии болуп турар. Олар — хойжулар, механизаторлар, саанчылар, кедээ ажыл-агыйының тускай эртемниглери, эмчилер, башкылар, албан-хаакчылар. Ынчалза-даа ниитизи-биле ап көвге, оларның барык 57 хуузу ортумак эртем чок болган. Ынчангаш хуралдың кол түңнелдериниң биреззи аныяк коммунистерниң билиг-медерелин бедидерин чугулалап көргени ол болур.

Аныяк коммунистерниң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазы-биле чергелештир оларның партия организацияларының амыдыралынга шуут киржилгезин база шүгдүнүп көрдүвүс. Оларның чартык кезии агитатор, 8 кижи пропагандист, 4 кижи партия бөлүктериниң организанчылары, өскелери янзы-бүрү доктаамал болгаш түр даалгаларны күүседип турар. Партийжи даалганың күүселдези —ол дээрге коммунистиң мөзүшынарының илерели, ооң кызымааның, билдилиниң көргүзүү деп билип турар бис.

Эрзин школазында партия организациязы (секретары эш Биче) аныяк коммунистер болгаш кандидаттар-биле ажылды эки тургускан. Секретарь эш Биче хууда беседаларны кылып, даалгаларны берип, ооң күүселдезин доктаамал негеп турар. Ол организацияга партия нежигүнүнге кирген болгаш өскен коммунистер Дамба-Хуурак, Нурзат, Агаа коммунист эштериниң бүзүрелин төлептиг бадыткап, кадр кижиниң шынчы, принципиалдыг, бедүүн чаңчылдарын кызымак шиңгээдип ап, алыс коммунист ёзу-биле ажылдап турар. Районнуң кижи эмнелгезинде партия организациязы база аныяк коммунистер-биле ажылды багай эвес тургускан.

Районнуң аныяк коммунистери ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында мурнуку одуругда туржуп турар. «Мөрен» колхозта партия нежигүнүнге кандидат Намдал Орус бо чылын 267 хойдан 267 хураганны бүрүн камгалап алган, аңныыр сезонунда эллэн хөй өлүктү база дужааган. «Коммунизмче орук» колхозта эш Бар-Хөв 364 детпе хойну бо чылдың кыжындан чидириг чокка ажырган. Оларга немештир Ленин аттыг колхозта механизатор Санчыны, шагдаа Идамны, кедээ Советтер даргалары Дандаа, Седипкова болгаш өскелерни-даа адап болур.

Ооң-биле кады аныяк коммунистер-биле ажылда шыңгыы четпестер барын айтыры чугула. «Коммунизмче орук», «Чаа орук», «Мөрен» колхозтарда партия организациялары ол ажылдың дээштиг хевирлерин шилип тыппаан, аныяк коммунистерге партия амыдыралының сорулгаларын хаая тайылбырлап, хоочун коммунистер-биле ужуражылгаларны организаставайн турар. «Чаа орук» колхозта Аранчын Каадыр-оол, «Чаа орук» колхозта Содунам коммунистиң ат-алдарынга таарышпас херектер үүлгеткеш, партия нежигүнүнге кандидаттан үндүрткен. Мындыг чижектерни ийи-чаңгыс дээри берге.

Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге, районнуң чамдык партия организациялары нежигүнге хүлээп алыышкынны эреңгей көрүп, аныяк коммунистер-биле ажылды кошкан тургузуп турарының херечизи ол-дур. Ооң-биле кады ол организацияларда аныяк коммунистерниң өзүлдезинче, дадыгыышкынынче эвээш кичээнгей салып турары илдең. Кандидат стажы ёзу барымдаалаашкын эвес, а шыңгыы шылгалда дээрзин утпас ужурлуг.

Юбилейлиг бо чылда районнуң коммунистери дыка хөй чаагай херектерниң мурнуку одуруунда турулган. Оларның арызында аныяк коммунистер база төлептиг орнун эллэн. Чылдың бирги кварталында район күрүнеге сүт садарының планын 124,5 хуу, эттиин — 127,2 хуу күүсеткен. Районнуң мал ажылын сайзырадырынга эки эгелээшкиннер көстүп келген: «Чаа орук» колхозтуң сүт-бараан фермазынга бус-биле чылыдылганы тургускан, «Мөрен» колхозтуң сүт-бараан фермазында саар инектерни баглап, тургузу азырап эгелээш, сүт саалдазын улгаттырган, ол-ла колхозтарда быжааларны кылымал сүт-биле чемгерип эгелээн. Нарын кедээ Советке хамаарышкан албан, организация черлеринге одаар ыяш сөөртүлгезин массалыы-биле чорудуп турар. Бо бүгү ажыл-херектерге коммунистерниң ролю улуг.

Ооң-биле чергелештир коммунистер, ылаңгыя аныяк коммунистер ортузунга ажылды улам күштелдирер, кижизидилгениң чаа-чаа хевирлерин тып ажыглаар, районнуң партия организациязының дайынчы аргаларын көвүдедир ужурлуг бис.

К. ЧАМЗЫРЫН,
СЭКП Эрзин райкомунуң секретары.

КӨМСӨМОЛ АМЫДЫРАЛЫ

Эрзиннин чазы

ЛИРИКТИГ РЕПОРТАЖ

Эрзин хемниң дошкун
чалгыын
Эзгип алгаш дозуп
иштим...

Үш чылдың мурнунда бо-ла кадыр эриктин кырынга туруп алгаш, чаа-ла чунганым сугнуң сериинин сагынмышаан, мындыг одуруглар-биле шулукту эгелээн мен. Малчын чонунуң ажыл-херектери-биле, эки кижилер-биле танышкаш, ол дугайын мактаан шулуумну база-ла ынчаар—байырладыг аян-биле дооскан мен:

Дириг чалгыг сыырыпкаш,
Динмиттели бербээн мен бе?!

Хамык ужур Эрзиниин суунда эвес-ле болгай. Чалгыг дээрге, бир эвес, шулуктуң овур-хевирин ылавылап бодаар болза, бир янзы чалгыг болгай-ла ол. Амгы амыдыралдың, амгы ажыл-иштин, эрзинчилериниң чаагай херектериниң чалгыының дугайында чугаа болуп турар. Бо удаада база-ла Эрзин хемниң кадыр эриинге үүнүп келгеш, каш кудумчуну кешкеш, довуракты часкы оруктап базып олур мен. Дээр аяс, ак-көк, хүн караанын чылыы сүргей. Хенертен ырак эвестен хөглуг каткының, ыыткыр үннериниң, чырыткылыг арын-шырайының чалгыы куттулуп келди. Ёзулуг-ла чалыы назынның, частың, өөрүшкүнүң чалгыы ол болду.

— Комсомол биледи солудуп алыры-биле ырак Нарындан чедип келдивис—деп, уругларың эң узуну хүлүмзүрүй аарак харыылап кагды.—42 өөренидчи, 42 комсомолчу улус бис.

Кымның кандыг ажылды келир үеде шилип алырын сонуургавадым. Ынчалза-даа чангыс чүүлду часпайн билип турдум: Эрзиниин келир үези бо, ооң чаартыкчылары бо-дур деп (адаанда чурукту көр). Шынап-ла кайгамчык чүве: чалыы назын, чаа билет, чаа сорулгалар...

Каш-ла шак болганда, мен өске комсомолчуларның аразынга барган мен. «Мөрен» колхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазының кызыл булуңунга дөрт саанчы, дөрт комсомолчу, дөрт эжишки четкилеп келген. Олар кайынын келгенил? Демги-ле, Нарынның өөреникчилери ышкаш, өөренип чораан бе? Шак-ла ындыг. Ынчалза-даа оларның өөренип чораан булуңу — Эрзиниин бир өске талазы, Мөрен ортумак школа. Үстүнде чурукта дөрт эжишки — солагай талазындан: Света Эртине, Саара Баанай, Галя Намчы-Белек, Чечек Эрендей — сес дугаар классты кады дооскаш, төрээн колхозунга кады ажылдап кирип, ам үеде комсомолчу аныяктар фермазының саанчылары болу берген.

— Бисти чаңгыс өг-буленин кежигүннери дизе ажырбас — дээш, Галя өөрүнче уткалыг көрду.— Ындыг аа, кыстар?

Саанчылар эжин бир үн-биле деткиди.

Ооң ужуру мындыг: Света, Саара, Галя, Чечек чаңгыс бажында кады чурттап, кады ойнап-хөглеп, ном-дептерни кады номчуп турар. Ол бажың харын-даа саанчыларның ниити чурталга чери болур.

— Кандыг номнар номчуп турсилер?

Галя душтеки чем кылыр эдин дооравышаан, таваар бодаып тура, кысказы-биле харыылай тыртып кагды:

— М. Кенин-Лопсанның «Улуг ыры бо-дур деп (адаанда чурукту көр). Шынап-ла кайгамчык чүве: чалыы назын, чаа билет, чаа сорулгалар...

Каш-ла шак болганда, мен өске комсомолчуларның аразынга барган мен. «Мөрен» колхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазының кызыл булуңунга дөрт саанчы, дөрт комсомолчу, дөрт эжишки четкилеп келген. Олар кайынын келгенил? Демги-ле, Нарынның өөреникчилери ышкаш, өөренип чораан бе? Шак-ла ындыг. Ынчалза-даа оларның өөренип чораан булуңу — Эрзиниин бир өске талазы, Мөрен ортумак школа. Үстүнде чурукта дөрт эжишки — солагай талазындан: Света Эртине, Саара Баанай, Галя Намчы-Белек, Чечек Эрендей — сес дугаар классты кады дооскаш, төрээн колхозунга кады ажылдап кирип, ам үеде комсомолчу аныяктар фермазының саанчылары болу берген.

— Бисти чаңгыс өг-буленин кежигүннери дизе ажырбас — дээш, Галя өөрүнче уткалыг көрду.— Ындыг аа, кыстар?

Саанчылар эжин бир үн-биле деткиди.

Ооң ужуру мындыг: Света, Саара, Галя, Чечек чаңгыс бажында кады чурттап, кады ойнап-хөглеп, ном-дептерни кады номчуп турар. Ол бажың харын-даа саанчыларның ниити чурталга чери болур.

— Кандыг номнар номчуп турсилер?

Галя душтеки чем кылыр эдин дооравышаан, таваар бодаып тура, кысказы-биле харыылай тыртып кагды:

— М. Кенин-Лопсанның «Улуг хемниң шапкыны» деп романын сонуургап номчудувус. «Ыржым булун» деп номга номчулга конференциязы эрттирген бис. «Эрзиниң эрези» деп номувус база бар.

Ажыл соонда дөрт эжишки концерт белеткеп эгелээр. Фермаың 11 саанчызы черле дөгерези оюн-тоглаага кончуг ынак, солун концертти белеткеп алгаш, кады ажылдап турар өөрүнге, колхоз төвүнге, хойжу бригадаларга көргүзүп турар. Галяның кылын кыдыраажының дедир талазында концерт ойнаан черлерни демдеглеп каан: Мөрен колхозтуң төвү, Ленин аттыг колхозтуң төвү, Бай-Дагның Савыраа сүт-бараан фермазы...»

— Бис кончуг солун чурттап турар бис — деп, Света чугаага кириштi.

Шынап-ла, аныяктар ёзулуг сегирип алыр болза, кандыг-даа солун чүүлдерни кылып, амыдыралды байыдып болур. Фермага зооветеринар бөлүүмү понедельник санында ажылдап келген, ам ооң түңнел кичээлдерин кылыры арткан. Инектерни баглап, тургузу азырап, сүт саалдазын элбедип турар. Кылымал сүт-биле быжааларны чемгерери сүттү күрүнеге дужаарын улгаттырар арганы берген. Бо дээрге, чугаалаарга-ла мындыг, «курдаг» фактылар, а херек кырында аныяктарның чогаадыкчы ажылы, дириг, боттуг херектери болур-дур.

Нарынның школачылары биле Мөренниң комсомолчу малчыннарының аразында улуг ылгал чок. Ол болза ийи-бир чыл, ындыг болганда дорту-биле чугаалап болур: Эрзиниин чазы чайыннаныр, чалыыларның шалыпчы херектери киискип турар-дыр.

(Уланчызы 3-кү арында).

МОГАЙ ХЕМНИҢ КИЖИЛЕРИ

«Искра» колхозтуң отчёт-соңгулдалыг хуралы чорун турда, колхоз даргазы эш Дежнёв, артельдиң мал ажылының дугайында иеткелинге мынча дээн:

— Бистиң малчыннарывыстан Могай фермазының коллективи эки ажылдаан, оларга чоргааралныр бис. Эрткен чылын ферма бир инекке онааштыр 1850 литр сүт саар тургаш, 2144 литрни алган. Ындыг түңнел бистиң колхозка чоокку чылдарда турбаан. Сурагжаан коллектив Туран фермазын безин ажып каанывыс ол...

Ийе, ындыг эки көргүзүглерни могайжылар мооң мурнунда черле чедип ап корбээннер. Могай фермазының чедишкиннериниг чүгле «Искра» колхоз эвес, Бий-Хемниң бүгү ажыл-ишчилери чоргааралныр апаар.

Сесерлигниң серии тайгаларындан эгезин алгаш, Өөктүң чаагай хөрээнинуг ховузунче агып кирип чыдар бо хемчигешти Могай дээр. Ооң сыынар куспаандан адырлып үнген аксында бичин сууржуган туруп турар. Бий-Хемниң «Искра» колхозунуң Могай фермазы ол. Эртен каранғы имир турда-ла, суурнуң сайгылгааны чырый бээр. Саанчылар, быжаа ажакчылары суурнуң ол, бо талазындан фермаже соңнуг-мурнуг базыптарлар. Мында ажылга чаа кирген аныяктар, көрбээн чүвези, көдүрбээн хөнээ чок деп хөөредип болур хоочунар база бар. Мария Серецмаа угбай колхозта эң хүндүткелдиг кижилериниң биреззи.

— Саанчылаандан бээр чээрби беш чыл ажып тур мен. Бо фермага 1941 чылда саанчылап кирдим. Ынчан кандыг бергелер турбаан дээр. Баштай маңаа эрги, багай кажаа турган. Тудугжулар бир чаа кажаа тудуп бердилер, оовус ам эргижираан. Белеткээн мал чеми бар эвес, ынчангаш инектерни үргүлчү-ле суда оттарып, кадарар турдувус. Ынчан биске чээрби ажыг инек турган— деп, баштайгы саанчы базымының дугайын ол ынчаар сактып чугаалаар.

Шынап-ла, ферма болгаш ооң кижилери Мария Сотпаевнаның караанга-ла өзүп, быжыглап келген. Ооң өөреникчилери Роза биле Ира ам ферманың мурнакчы саанчылары. Бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле, харын-даа «башкызының» көргүзүглериниң ажыг түңнелдериг боон турар. Чок, Мария Сотпаевна орта адаргаваа, мурнакчылар ооң өөреткени саанчылардыр, бирээзиниң чедишкиннинге өскези өөрүүр, чоргаарланыр— коллективтиң чаңчылы ындыг. «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медалы Мария Серецмааның хөрээн каастап чоруур. Ооң эртин келген күш-ажылчы узун оруунуң төнчүзү ол-дур.

— Эрткен чылдың ийги чартыындан эгелеп, ферма бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Бо дээрге бистиң чедишкиннивис деп санап турар бис—деп, ферманың эргелекчизи эш Шубин тайылбырлады. Ооң соонда фермага мал чеминиң чарыгдалы эвээжээн, кижи бүрүзүнүң ажылга харыысалгазы бедээн.

— Мурнунда болза, чамдык үелерде сиген төне бээрге, ону эккеп берицер деп чарыттынар турдувус, ам ындыг эвес, ол бүгү боттарывыстан камааржыр. Эрткен күзүн фермага сиген төне бээрге, моон беш үче метр хире черде сараттан сигенни боттарывыс чүктеп турдувус. Ам канчаар, транспорт манап олурар эвес, хой сүт дээш кызып ажылдаанда, ындыг сеткил, чүткүл кижини чайгаар-ла эдерти бээр-дир —деп, саанчы Екатерина Бардынова чугаалап турар.

Ферманың коллективи юбилейлиг чылда бир инектен-не 2500 литр сүттү саарын хүлээнген. Сөс-биле ажыл карыппайн турар. Эрткен чылдың бирги кварталына бодаарга бо чылдың ол-ла үезинде ферма сүт саалдазын 38 хуу көвүдеткен. Саанчылардан Екатерина Бардынова, Нина Акулова, Роза Ховалыг мурнакчылар болуп, инек бүрүзүнден 545-675 литр сүттү бирги кварталда саатаннар. Фермада ниити байдал кандыгы? Бирги кварталда күрүнеге 30 тонна сүт садар тургаш, 56 тоннаны саткан, 62 тонна сүт саар планын 79 кылдыр күүсеткен. Бо дээрге могайжылар соглээн сөөнге ээ болуп турар дээрзиниң херечизи-дир.

Найыралдыг, соруктуг кижилер ажылдың культуразы дээш база демисежип турар. Оларда чүгле боттарының эвес, өске-даа фермаларның көргүзүглерин ай, квартал соонда, кызыл булуңга бижип азары чаңчыл апарган.

— Колхозтуң саанчылары ниити сүт чыылдазын бедиткени оорунчуг, ынчалза-даа аргаларын ам-даа четче ажыглавайн турар бис. Чүл дээрге, Сайгара фермазында бараанныг сүттүң чыылдазы кончуг эвээш. Ол чөптүг шүгүмчүлел кичээнгейге алдынган турар ужурлуг.

С. ХЕРТЕК.

ОРГАНИЗАСТЫГ ДООЗАР

Миллионнарның ленинчи университеди

«Партия кежигүннериниң марксисчи-ленинчи өөредилгезин шиитпирлиг экижидери, оларның, ылаңгыя аныяк коммунистерниң идейлиг каңналыышкынын хандырары партия организацияларының эң чугула сорулгазы болур деп съезд санап тур. Улуртукчу кадрларның идей-политиктиг белеткелинге бедик негелделерни салыры эргежок чугула. Партия чырыдыышкынының бүгү системазы коммунистиг тургузуушкунның амгы үе-чадазының сорулгаларының деңнелинге чедир көдүрүлген турар ужурлуг» деп, СЭКП-ниң XXIII съездизинин Революциязында онзалап айыткан.

Партия съездизинин бо чугула айтыышкынын бистин республиканың партия организациялары күүсеттишаан, коммунистерниң политиктиг өөредилгезинге удуртулганы болгаш контрольду эллэн күштелдирген. Тываның колхозтарында, совхозтарында, тудуг, транспорт, бүдүрүлге, садыг болгаш албан организация черлеринде тургустунган 263 политиктиг эге школаларда база марксизм-ленинизмнин үндезиннериниң 129 школаларында 7 мун ажыг кижи, ооң иштинде 3458 коммунистер амгы үеде өөренип турар. Ооң аңгыда марксисчи-ленинчи теорияны боттары өөренип турарларын болгаш заочно өөредилгенин янзы-бүрү хевирлеринде 2151 коммунистер бар.

Марксизм-ленинизмниң өөредиин докторлаамал шиңгээдип алыр болгаш бодунуң билиин сокеаал чокка бедидер дугайында СЭКП Уставының негелделерин коммунистернин канчаар күүсеттип турарын хынап, политиктиг чырыдыышкынга тодаргай удуртулганы хандырып турар партия организациялары республикада эвээш эвес. Чижээ, Тожу районнуң «Совет Тыва» колхозта партия организациязы коммунистернин идей-политиктиг өөредилгезинин айтырыгларынче кичээнгейни доктаамал угландырып келген түңнелинде ында политшколаларын кичээлдери бедик деңнелге организастыг болгаш дынакчыларнын йдепкейлиг киржилгези-биле эртип турар.

«Найыралы» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга партия өөредилгези мурнуку чылларда чавыс деңнелге турган. Коммунистернин болгаш партия кежигүнү эвес активчилериниң политиктиг өөредилгезинин дугайында айтырыгны партбюро удаа-дараа чугаалажып, тодаргай хемчег алган соонда, салбырда политшколаларның ажылы экижээн. Марксизм-ленинизмниң үндезиннериниң дөрт чыл хуусаалыг ортумак школазынын болгаш ийи чыл хуусаалыг политиктиг эге школаның пропагандистери эштер Санчай-оол, Халбыыш-оол олар көргүзүг материалдарын болгаш өөредилгенин техниктиг херекселдерин мергежилдиг ажыглап, кичээл бүрүзүн идей-теоретиктиг бедик деңнелге эрттирип турар.

Марксисчи-ленинчи теорияны теоретиктиг болгаш методиктиг материалдарны үргүлчү ажыглап, бо талазы-биле дынакчыларга база сүмелеп турар.

Улуг-Хем районнуң партия организациялары коммунистернин марксисчи-ленинчи өөредилгезин канчаар удуртуп турар дугайында айтырыгны СЭКП Тыва обкомунуң бюрозу 1967 чылдың январьда чугаалажып көргеш, тускай доктаалды хүлээп алган. Ол шиитпирде айыткан сорулгаларны күүседир талазы-биле районнуң партия организацияларының хөй нуруузу, ылангыя «Күш-ажылдың хостуу» колхозта партком пропагандалаар эн харыысалгалыг база хүндүлүг хүлээлгени ак сеткилдиг болгаш бедик мергежилдиг күүседип турар пропагандистер республикада эвээш эвес. Чижээ, Барын-Хемчик районнуң «Большевик» кедээ ажыл-агый артелинде коммунист эш, О. Хомушку бо чугула партийжи даалганы он ажыг чылдарның дургузунда чедишкиннинг күүседип келген. Политиктиг эге школаның кичээлдерин хоочун пропагандист республиканың, районнуң, колхозтуң амыдыралы-биле сырый холбаштырып турар.

Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозта марксизм-ленинизмнин үндезиннерин өөренир школаның пропагандизи эш Ооржак кичээлдер эрттирериниң дээре методиказын чедип алган: бижимел конспектини ол колдуунда ажыглавайн, политэкономияның нарын айтырыгларын бөлүүн сөстерлиг, тодаргай чижектер-биле дынакчыларга чеилингир тайылбырлап, эткен теманың кол-кол айтырыгларының каталтаашкының доктаамал чорудуп келген. Политиктиг экономияның алыс утказын дынакчыларга биллингир кылыр тайылбырлаар, оларга ханы билигни бөөр сорулга-биле хүржулгалыг пропагандист солуннарга, журналдарга парлаттынган боттуг хемчеглерни ап чоруткан. Ындыг болза-даа, «Х Улуг хурал» колхозтун, «УТКА-ның 25 чылы», «Улуг-Хая» совхозтарның чамдык салбырларында политшколаларның ажылында бар четпестер амга чедир чайлаттынмаан.

Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозта политшколаларның кичээлдери чылдагаан чок черге үстүп, оларның ажылынга удуртулганы парткомнуң талазындан хандырбайн келгенин моон мурнунда республика солуннарынга бижип, радиога дамчыдып, тодаргай сүмелерни берип турган. Ынчалзажок, ол кедээ ажыл-агый артелинде политшколаларнын ажылын үндезини-биле эжижидерин парткомнуң бюрозу база чедип албаан.

Партия чырыдыышкынының системазында 1966—1967 өөредилге чылының төнчүзүнге чедир ам үр эвес үе арткан. Өөредилгени июнь 1-ге чедир доозарын СЭКП ТК-ның пропаганда киллизи сүмелээн. Ындыг болзадаа, өөредилге программазын бүрүн дооскан политшколаларга түңнел кичээлдерни үстүнде хуусааның бетинде база кылып болур. Чижээ, Чөөн-Хемчик районда политиктиг 29 эге школаларга сөөлгү түңнел кичээлдерни майның ортанга чедир кылып доозарының тодаргай графигин турдуп, ол-ла чогумчалыг. Марксизм-ленинизмнин үндезиннериниң школаларынга түңнел кичээлдерни бо өөредилге чылында дынакчыларның дооскан эртеминиң талазы-биле шылгалда азы зачёт хевирлиг эрттирери чугула.

Сөөлгү кичээлдер эткен соонда партия өөредилгезинин түңнелдерин болгаш моон соңгаар сорулгаларны коммунистернин хуралдарынга база районнарның пропагандистериниң чөвүлел хуралдарынга ханызы-биле чугаалажып көөрүн, бар четпестерни илередирин болгаш чайладырын, дээре дуржулганы түңнеп нептередирин СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизи сүмелээн. «Политиктиг билиглернин үндезиннери» деп өөредилге номун тыва дылга четчир хемчээлдиг кылдыр парлап үндүрген Ол номну дынакчыларга дүрген чедирер талазы-биле ном садын дамчыштыр боттуг хемчээн алыры чер-черниң партия организацияларындан негеттинип турар.

Партия чырыдыышкынының системазында өөредилге чылын организастыг доозары-биле холбаштыр тускай план, график ёзугаар Совет эрге-чагырганын алдарлыг 50 чылынга уткуштур теоретиктиг конференцияларны, семинарларны «Коммунистиг партия—Октябрь революциязының баштыңы», «Коммунистиг тургузуушкун—массаларның дириг чогаадылгазы, марксизм-ленинизмниң идеяларының тиилелгези», «ССРЭ-ге социализмниң долузу-биле болгаш эчизинге чедир тиилээни—бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг түңнел», «Улуг Октябрь болгаш делегейниң революстуг хөгжүлдези» деп темаларга эрттирерин партия организацияларынга сүмелеп болур.

Түңнел кичээлдер—коммунистерниң политиктиг өөредилгезинге контрольдун чугула хевири. Бистиң Төрээн чуртувуста, ооң иштинде Тывада революстуг ханы чаартылгаларның утказын, делегейде төөгүлүг болуушкуннарның хөгжүлдезинге Октябрьның салдарын тайылбырлаары, капитализмден социализмниң үндезин артык чүүлдерин, эртемниг коммунизмниң идеяларының база партияның ленинчи политиказының тиилелгези дээш СЭКП-ниң демиселин болгаш удуртукчу ролюн бүгү талалыг көргүзери — түңнел кичээлдерниң чугула сорулгазы. Түңнел кичээлдер, теоретиктиг семинарлар, конференциялар, чугаалажылышкыннар дынакчыларның өөренген чүүлдерин улам алгыдарынче, быжыглаарынче угланган болур.

Теоретиктиг конференцияларны, семинарларны, түңнел кичээлдерни 2—3 хире политшколаларның дынакчылары болгаш пропагандистери каттыжып алгаш, дем-биле эрттирер болза, ол улам дээре болур ийик. Программазын дооспаан политиктиг эге школалар келир өөредилге чылында улаштыр ажылдаар. Түңнел кичээлдерге ханы билиин көргүскен дынакчыларга политиктиг эге билигни чедип алган дугайында типографияга парлаан тускай хереченлерни тыпсыр. Олар моон соңгаар марксизм-ленинизмнин үндезиннериниң школаларынга өөренип болур.

Политиктиг чырыдыышкынының системазында өөредилге чылын организастыг доозары, дараазында чылынга белеткелди улаштыр чорудары—партия организацияларының амгы үеде соңгаарладып болбас чугула сорулгаларының биреззи.

А. ДУГЕРЖАА.
СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Кызыл хоорикомунуң чырыдыышкын Бажыңының консультантызы.

ГСЧП-ниң VII съездизинге эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

кылдыр санавайн турар бис. Аңаа болу берип болур чаа түүлдерни баш бурунгаар балап кааптар бодал бисте чок.

Делегейниң бүгү улустары-биле бир дөмей, Европаның улустары болза Федеративтиг Республика өске өрук-биле, бодунуң бүгү кожаларыбиле тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың оруу-биле чорзун дээш сонуургалдыг болуп турар. ГФР-ниң миллион-миллион хамаатыларының туружун бонн өжээнзиректерниң болгаш неонацистерниң туружу-биле бис черле дөмейлевейн турар бис.

Европаның айыыл чок чоруунуң айтырыын ап көргеш, Варшава Кезээзиниң киржикчилери күрүнелер тайбыңның болгаш ниити европа кады ажылдажылгазының калбак болгаш тодаргай программазын саналдап киирген, оны 1966 чылдың Бухарест Декларациязынга бижээн дээрзин Л. И. Брежнев сагындырган. Ол программаны боттандырары дээш демисел бодунуң үрелиг түңнелин шагда-ла бере берген. Европаның күрүнелериниң тайбың кады ажылдажылгазы быжыгып база калбарып турар деп ол чугаалаан.

Янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелериниң тайбың кожа-хелбээ догуннаарының принциптеринге үндезилээш, Европага тайбыңны база айыыл чок чорукту быжыглаарының оруунга ажыктыг боттуг базым болза күрүнелериниң ол айтырыгларга холбаштырган ниити-европа төвүлел хуралы болу берип болур. Ындыг төвүлел хуралды чыыры дээш, төөн база барыын чүктүң улам хөй чурттары чугаалап турар апарган дээрзи ам билдингир болгай. Ынчаарга ындыг төвүлелдиң чедиишкинниг болурунга ийи герман күрүнелериниң — ГДР-ниң болгаш ГФР-ниң аңаа киржири кончуг чугула.

Барыын-герман милитаристериниң ядролуг чепсек талазы-биле хоптактаашкынын барымдаалап алгаш көөрге, Европага болгаш бүгү делегейге дайын айыылын бичеледиринге ядролуг чепсекти нептерөпес дугайында делегей керээзин чарары улуг ужур-дузалыг болуп болур. Оран делегейге массалыг узуткажыышкын чепсээниң улам ыңай көвүдээрин чайладыш, ядролуг дайынның айыылын эвээжедиринче угланган улам ыңайгы хемчеглерже шилчилгени чиигедип турар ындыг керээни чарарының перспективазын тайбыңга ынакшылдыг бүгү улустар түүлдүгзүнүп көрүп турар.

Европага айыыл чок чорук дээш демиселге хөй чурттарның калбак улус массалары улам идепкейлин-биле киржип турар апарган. Ынчангаш оларның бирги одуруунда — улус массаның эрге-ажыктарының туруштуг камгалакчылары — коммунистер турун турар. Ам удавас Карловые Вараларга ажыттынар деп турар Европаның коммунистиг партияларының төвүлел хуралы Европа дипке тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш демиселдиң миллион-миллион кижилерни дүвүредип турар айтырыгларын чугаалажып көөр. Өске-даа акыдума партиялар-биле бир дөмей, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы болгаш Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязы ол чугула төвүлел хурал чедиишкинниг болзун дээш бүгү күштерин үндүрер дээрзин бүзүрел-биле чугаалап болур.

Империализмниң агрессчи хөделиишкиннери амгы үениң делегей байдалын улуу-биле нарыыдадып турар деп, Л. И. Брежнев уламчылап чугаалаан. Ындыг байдал турда, делегейниң бүгү революсчу, депшилгелиг күштериниң чаңгыс эвин, хамыктын мурнунда социализм чурттарының чаңгыс эвин болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң сырый каттыжыышкынын быжыглаарының эргежок чугулазы оны күштүү-биле илереп турар-дыр. Мооңбиле холбаштыр Вьетнамда болуушкуннарны ап көргеш, бодунуң Төрээн чуртунуң салым-чолун вьетнам улустуң бодунуң шиитпирлээринге моондак болур дээн АКШ-тың чагырыкчыларының сорулгалары кажандаа чедип алдынмас дээрзин Вьетнамда дайынның бүгү чорудулгазы көргүзүп турар-дыр дээрзин ол демдеглээн. Бир эвес демисежип турар вьетнам улуска дузаламчыны планнаарынга болгаш практика кырынга боттандырарынга, Кыдатты киириштирбишаан, бүгү социалистиг чурттарның хөделиишкиннериниң калбак чаңгыс эви чедип алдынган турган болза, Вьетнамга дузаламчы улам боттуг болган, империалистиг агрессорларның авантюразының буураашкынының шагы улам дүрген чоокшулаан турар ийик дээрзин Л. И. Брежнев демдеглээн. Совет Эвилели, СЭКП-ниң Төп Комитеди болгаш Совет чазак болза, интернационализмниң принциптерин чайгылыш чокка эдербишаан, хөделиишкинниң ындыг чаңгыс эвин эң-не калбаа-биле боттандырарынга мурнуку хевээр белен дээрзин бо индирден база катап медеглексеп тур мен деп, Л. И. Брежнев чугаалаан. Делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң сырый каттыжыышкынының херээнге марксисчи-ленинчи партияларның төлээлекчилериниң ужуражыышкыннары болгаш төвүлел хуралдары боттуг рольду ойнап турган болгаш моон соңгаар-даа ойнаар дээрзин ол оон ыңай демдеглээн. Коммунистерниң чаа делегей төвүлел хуралын чорударының айтырыын болуушкуннарның чорудулгазы боду тургузуп келген. Акыдума хөй-хөй партиялар бо айтырыг талазы-биле боттарының туруштарын илередип, коммунистиг хүрээлеңниң сырый каттыжыышкынынга сонуургалдыг болуп турар бүгү партиялар киришкен турар ындыг төвүлел хуралды чыылдырары дээш саналдарын чугаалаан.

Ол төвүлел хуралга белеткел-биле холбашкан тодаргай айтырыглар дугайында боданыр болгаш төвүлежир, акы-дуңма партияларын аңаа чугаалажыры эргежок чугула деп санап турары айтырыгларны тодарадыр үе ам келген-дир.

Бүгү делегейниң коммунистериниң төвүлел хуралын чыыры ышкаш, ындыг чугула болуушкун улуг, ылаылаадыг белеткелди негеп турар деп, акы-дуңма партияларның саналы-биле СЭКП төпшээрежип турар. Оон-биле кады салдынган сорулга чедип алдынган турар, чүге дээрге ол болза делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң туруштарын быжыглаар деп—коммунистерниң ындыг дээди эрге-ажыктарынга тааржып турар дээрзинге бүзүрелдиг бис.

Бодунуң интернационалчы чаңчылы-биле билдингир Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының съездизи марксизм-ленинизмниң принципиалдыг үндезининге акыдума партияларның сырый каттыжыышкынынга таарымчалыг идигни бөөр дээрзинге совет коммунистер бүзүреп турар. Пролетаржы интернационализмниң принциптеринге силерниң партияңарның чайгылыш чок бердингени аңаа эң-не шынчы магадылал болуп турар.

Ажылынга чедиишкиннерлиг болурун, социалистиг тургузуушкунга чаа-чаа тиилелгелерлиг болурун съездиниң делегаттарына Л. И. Брежнев күүзүн.

* * *

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш диммиттиг, үр адыш часкаашкыннары-биле удаа-дараа үзе кирип турган.

(СЭТА).

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Улуг-Хем районнуң Көк-Чыраа суурда дөртен хире кижилиг агитколлектив ам каш чыл улаштыр доктаамал ажылдап турар. Агитаторларның хөй нуруузу ортумак, доосаан дээди болгаш дээди эртемниг. Олар дээрге колдуунда башкылар, эмнелге ажылдакчылары, «Улуг-Хая» совхозтуң тускай эртемниглери, библиотека, клуб ажылдакчылары-дыр.

Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюнга белеткенмишаан, совхозтуң ажыл-ишчилери, алдарлыг байырлалга чедиишкинниг ужуражыр сорулга-биле иштики күрлавырларны, бар арганларны эң долузу-биле ажыглаарын оралдажып турар. Агитколлектив бодунуң бүгү-ле ажылчорудулгазын ук ажыл-агыйның ажылчыннары, механизаторлары, малчыннары, тудугжулары юбилейлиг чылда айтып алган деннелин чедип алган турарын хандырарынче угландырган.

Политиктиг агитацияның дээштинин болгаш боттуун бедидер, көдээ ажыл-ишчилериниң угаан-бодал талазы-биле хөй янзы негелде хереглелдерин эң долу хандырар сорулга-биле агитколлектив бодунуң составын бөлүктээрин боттандырган.

— Бистиң агитаторларывыста чоннуң чурттап турар черлеринге, сүт-бараан фермаларының ажылдакчыларының ортузунга, хөйжуларга, механизаторларга ажылдаар бөлүктер тургустунган — деп, Көк-Чыраа школазының директору, агитколлективтиң удуртукчузу Владимир Күлбүзекович Комбуй-оол чугаалап турар.

— Агитаторларның иштинде көскү агитация дериирин организастап турар тускай агитаторлар база бар. Ай санында бир, ийи катап агитасмассалыг ажылдың тускай айтырыгларының талазы-биле төвүлел хуралды азы семинарны эрттирип турар бис —деп, агитпункт эргелекчизи чугаалады.

Агитколлективтиң ажылының хевирлери янзы-бүрү: беседалар, ыыткыр номчулгалар, аас журналдары, тематиктиг кежээлер, хоочун кижилер болгаш бүдүрүлге мурнакчылары-биле ужуражылгалар дээш өске-даа. Үүгле сөөлгү үеде безин агитколлективтиң күжү-биле «Мөңгеириг Ленин», «Коммунистиг партия — совет улустуң тиилелгелериниң организакчызы болгаш баштыңчызы», «Совет эрге-чагырга чылларында бистиң суурувуста кандыг чаартылгалар болганыл», «Юбилейлиг чылда совхозтуң ажыл-ишчилери чүү чедип алырыл?», «Бистиң чуртувус чаа беш чылда», «Совет улус тайбың күзээр» дээн чергелиг өске-даа темаларга беседаларны, кежээлерни чоруткулаан.

Улусчу байырлалдар бо суурда ыка сурагжып турар. Часкы тарылга сөөлүнде — күш-ажылдың байырлалы. Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының бүгү эвилел хүнү кижилерниң сеткилинде быжыг арткан. Ол хүн клубтарга байырлыг уткулга хуралдары болгулаан. А оон мурнунда агитаторлар боттарының участоктарынга барып, ол байырлал хүнүн совхоз ажылчыннары кандыг чедиишкиннер-биле уткып турарын кижилерге чугаалап бергилээн. Көдээ ажыл-ишчилерге тураскаатканы кежээге совхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчыларынга белектерни болгаш хүндүлел бижиктерни тывыскылаан. Бот-тывынгыр уран үүл коллективтери солун концертти көргүскен. Ол хүнге холбаштыр плакаттарны, лозуңнарны кылып, хана парлалгаларын болгаш дайынчы хуудустарны үндүргүлээн турган.

Соңгулдага белеткелдер үезинде агитколлективтиң кежигүннери база хөй ажылданнар. Участоктарга болгаш чуртталга бажыңнарынга беседалардан аңгыда, агитпунктуга хөй ажылдарны чорудуп, депутаттар-биле ужуражылгаларны, оларның отчёттарын организастаан. Көдээ, район Советтериниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединге депутаттарга кандидаттар-биле хөй ужуражылгаларны эрттирген.

Агитаторларның аразында ол чугула партийжи даалгага элээн хөй чыл ажылдап келген хоочун кижилер база бар. Ындыгларның бирээзи Валентина Седиповна Шурук-тур. Ол өг-бүле бүрүзүн, оларның сонуургалдарын болгаш хереглелдерин эки билир. Кижи бүрүзү-биле чугаалажып, оон сеткилинге тааржыр сөстү тып шыдаар. Лекция, беседа, чечен чогаалдың чаа үүлдери-биле таныштырылга, кино-фильм көөрүнче чалаары дээш өске-даа хевирлерни ол бодунуң ажылынга калбаа-биле ажыглап турар.

Бодунуң участогунга доктаамал аалчылар — Алевтина Уйнук, Нина Егорова, Анатолий Дагбалдай, Севээн Сарыг-Лама олар чурттакчы чоннуң хүндүткелин чедип алганнар. Олар сүт-бараан фермазынга, хөйжулар коданнарынга барып, беседаларны кылып турар. Ол дээрге агитаторларның бүгү черлерге партийжи сөстү чедирип, кижилерниң практиктиг ажылынга дузалап, оларның мурнунда турар сорулгаларны тайылбырлап турары ол. Агитаторларның эки ажылдаанының түңнелинде өг-бүле бүрүзү чагырганы болган, хөй санныг кижилер политиктиг болгаш чечен чогаал литератураларын хындыкшыл-биле номчуп турар апарган.

Ам үеде совхозтуң механизаторлары болгаш тараажылары юбилейлиг чылда бедик дүжүт өстүрүп алыр дээш шыңгыы демиселче кирген, а малчыннар эң хөй сүт, дүк, эът дээш туржуп турар. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң ол сорулгалары агитколлективтиң ажыл планында база илереттинген. Ам үеде агитколлектив часкы хову ажылдарының үезинде болгаш малчыннар ортузунга калбартып чорудар агитасмассалыг ажылдың тематиктиг планын ажылдап кылып турар. Көк-Чыраада агитколлективтиң чорудуп турар ажылдары Октябрьның 50 чыл оюнга белеткел-биле сырый холбаалыг болгаш совхоз ажылчыннарының практиктиг ажыл-хереэнге боттуг салдарны чедирип турар.

В. БЕРЕГОВОЙ.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙПОЗУ

Эрткен ажыл-агый чылында чоннуң аъш-чем болгаш үлетүр бараанларына өзүп олурар хереглелдерин хандырар талазы-биле районнуң хереглел кооперациязы багай эвес ажылдаан. Бараан саарылгазының планын 102 хуу, оон иштинде садыг черлери —101, ниитинин чемненилге черлери — 112 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 120 муң ажыг рубльдиг янзы-бүрү бараанларын чонга саткан. Планнаттынган бараан фондулары барык шуптузу алдынган. Часкы-чайгы болгаш күскү үелерде базаарларны, ярмаркаларны организастагылан. Хеп чуур машиналарга, мотоциклдерге, доозун сордурукчуларына, соодукчуларга, хевистерге болгаш хевис кылыгларына чоннуң хереглели калбарып турар. 26 магазин, 3 столовая, 5 буфет, 3 ларёк, 4 автолавка райпонуң саң-ажыл-ажыл планын күүседир дээш социалистиг чарышка киржип келген. Беш бригадада 37 кижи коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп ат дээш демисежип турар. Раймагтың белен хеп салбыры (эргелекчизи эш Маратканова, садыгжылары эштер Рогачёва, Баженова) коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп атты чедип алган. Автолавка садыгжылары И. Чертков, И. Ростовцев олар коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары болганнар. Ийме магазинниң эргелекчизи Ондар Сүгдерек коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп ат дээш шудургу ажылдап турар. Ийме, Баян-Тала, Хөндергей, Чадаана сумуларының магазиннери эки көргүзүглерлиг.

Чамдык магазиннерде, чижээ, ном болгаш ажыл-агый магазиннерин чаа дериг-хереклелер-биле хандырганының түңнелинде садыл алыкчыларга таарымчалыг байдал тургустунган. Чадаана хоорайның столовааларында болгаш дыка хөй магазиннеринде хүндүскү чыыктан калышпас чыыдар лампаларны киргген. Эрткен чайын кондитер цегин дерип ажыткан болгаш кондитер кылыглары садыглаар магазинни организастаан.

Үстүнде демдеглеттинген эки көргүзүглер-биле чергелештир районуң ажылында улуг четпестер бары чоокта чаа болуп эрткен хуучулар төлээлериниң хуралынга илерээн.

Аныяк кадрлар-биле райпо баштаар чери багай ажылдап турар. Садыг-кооператив школазы доосканы 6 кижи Хөндергейде, 5 кижи Тева-Хаяда ажыл чок олуруп турар дээрзин районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы эш Кавай-оол демдеглээн. Совет садыгның чурумун үреп, эрги, эдилеп каан чүвелер садыл турган Поздеёваны раймагтан үндүргеш, гастрономда киирип, садыг шугумунда хевээр арттырган. Чемнер болгаш хлеб өртээ улгаттырар фактылар № 1 столовая-га (эш Грачёва), «Сельхозтехника» буфединге (эш Диденко) тургулаан. Школа буфединге чылыг чемнер чок болур, оларның орнунга арага, таакпы колдаан турар.

Стол, сандай, шифоньер, буфет ышкаш бажың хереклелериниң амдаа ыракта чедишпейн турарын, дозуларның, алифаның ам-даа ховарын, торгуларның ховартаанын Баян-Таладан келген хуучу төлээ эш Эрензен чугаалаан. Ылаңгыя бистиң районда чугайны бүдүрүп турар хиреде-ле, чугайны тып алырының берге апарганынга, Баян-Талага хлеб-булочка аймаан улуг үзүктелиишкин-биле чедирип турарынга ол дыка хомудап турар.

Иймеден келген хуучу төлээ эш Дакшай Иргит садыг-кооператив школазының сургуул чыылдаанының херээн чугулага көрбейн турарынга доктааган:

— Мен башкы кижи мен. Школага өөренгеш, өөренип чадап каан, хулиган, дүржок кижилерни чыып алган боор-дур. Ындыг кижилер школадан үнүп ажылдааш, самчыгдал кылыр. Төлептиг кижилерни шилип өөредир херек.

— Ховар барааннар келгенде, райпо складындан-на үлежи бээр-дир, деп бистиң садыгжывыс чамдыкта хомудап турар—деп, эш Дакшай уламчылаан. Булгаар идиктер, шой паш (онгар ижиннинг), шаажан аяктар талазы-биле чоннуң хереглели улгадын турарын ол чугаалаан. Малчыннарны автолавканың четче хандырбайн турарын, автолавка чолаачызы эш Шурышевтиң танышкөрүш тыртып чоруп турарын база шүгүмчүлээн. Ол ышкаш хуучулар кежигүннеринге киирип алыр талазы-биле чон ортузунда ажыл кошкак. Районнуң чурттакчы чонунуң үүгле 45 хуузу кожаа кежигүнү. Салыышкынның түңү база эвээш, чедир салыр дадывырының түңү чээрби мун ажыл турар ийикпе, кожаа кежигүнү бүрүзү ам-даа 11 рубль 40 көпеекти чедир салыр ужурлуг.

Райпонуң садыг кылдызы, оон товароведтери хөйжулар бригадаларына барбайн, малчыннарның чагыг хереглелдерин сонуургаш көрбейн турар.

Культура бараанларының магазини (эргелекчизи эш Тараканова), дежурный магазин (эш Дёмина), АТА магазини (эш Конышина), идик магазини (эш Колчинаева), «Сельхозтехника» магазини (эш Лепешкина), раймагтың пос салбыры (эш Кашина) эрткен чылын бараан саарылгазының планын күүсетшейн барган. Эрткен чылын райпо шугумунга самчыгдалдарның 10 таварылгазы болган. Райпонуң төлептирер өрелери 51 муң 600 рубль четкен. Райпо шугумунда ажылдап турар кадрларның дөртен ажыг хуузу үүгле чыл хире ажыл стажтыг. Бо чорук райпо баштаар чери кадрларбиле ажылды күштелдирериче кичээнгей салырын негеп турар. Ындыг турбуже хоочун садыг ажылдакчыларының дуржулгазын нептередир, аныяк кадрларны ажылга дадыктырар талазы-биле ажыл чоругпайн келген.

Садыг болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң ажылын улам экижидер дугайында хуучуларның чагыгларын күүседирин райпо баштаар чериге хүлээткен.

С. ПАВУ.

КИЖИЛЕРНИҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Эрзиннин чазы

(Эгези 2-ги арында)

Мен база катап Эрзинниң кудумчузунга келдим. Ажыл шагы төнүп турду. Хүн караа чылыг боорга, кижилер кудумчуже үнүп, часкы чараш хептерин кеткилепкен. Районнуң культура бажыңының чанынга тевер карыш ээжектиг туфли кеткен аныяк кыстыкөрдүм. Оон базымы чиик, сугда салдаан куу кушту сагындырар. Эң-не сөөлгү, аянныг хевирниң модазын ёзугаар бышкан платьелиг. Ол чаа хеп тыва кыстың хевирин мырыңгай бир янзы онзагай кылыпты. Оон-биле карыштыр база бир аныяк кыс эртти: кылаң кара сапыктыг, хээлеп турып даараан тыва платьелиг, бажының дүгүн ийи чара өрээш, күрлак чедир бадырып алган. Ол ийи кыстың хевири аразында чежемейниң-даа ылгалдыг болза, көңгүс «чогушпас», харын кижиниң сагыжына чаңгыс аай магадалды оттуруп кээр-дир...

Эрзиннин амыдырал хандырылга комбинады. Эрзинчилериниң хеп быжыкчызы Има Хереловна Сотпага комбинаттың даараныла мастерскаязына ужуражы бердим. (Солагай талада чурукта). Оон холунда сантиметрлиг херексел, чугай, янзы-бүрү шугумнар бар. Калбак столдуң ол-бо талазынга далаш чокка баскылап, хемчээп, шыйып, быжып ажылдап тур.

— Мен чээрби чылдың мурнунда чеди дугаар классты доосканмен—деп, Има Хереловна эгеледи.— Сөөлгү чылларда Кызылдың садыг-кооперативтиг училищезиниң даараныла салбырын доозуп алдым. Оон сөөнда Куйбышевке 7 ай хуусаалыг тускай курска база өөренип чордум. Эр-кыс, орус-тыва, модалыг болгаш бөдүүн — чагыкчыныңкүзээни-биле кандыг-даа хепти кылып күүседип болур бис.

Има Хереловна тыва улустуң ус-шевер аргаларын дыка мерген шиңгээдип алган, ол чорук оон ажылынга бир янзы аянны киирип турар. Мастерскаяга хеп даарадып алыр дээн кижилер Эрзиннин бүгү булуңнарындан келир, эң ырак малчыннар безин четкилеп кээр, сагыжынга тааржыр чагыгларны кылдырып алыр ужуру ында.

— Хамык ужур хептин нарынында база эвес — деп, Има Хереловна уламчылады.— Ажылдаарга эптиг, чылыг, эдилелдиг хептиг болурун малчыннар кончуг күзээр. Бистиң байдалдарывыска хөвеңниг тыва тондан ойталаары барык-ла болдунмас. Ынчаарга ону малчыннар боттары даарап алыры улуг шүүлдүг болгай. Бистиң мастерская ындыг чагыгларны күүседип эгелээн. Районнуң эң ырак девискээри Божалыда малчын Хомушку Чурук торгу-биле каастаан тыва тонну, Кудукта малчын Севил Чечек нарын угулзалыг платьени даарадып алган.

Комбинаттың директору Галина Донмутовна даараныкчыларының ижин сонуургатты. Мында 10 кижи бар. Оларның араазында бүдүрүлгениң мурнакчызы Соян Долгар база бар. (Оң талакы чурукта).

— Он ийи чылдың мурнунда даараныл эгелээн мен — деп, ол таныштырды.— Баштайгы үеде өөреникчилеп турдум. Оон тускайлаң ажылдап эгелээн.

Соян Долгар бүдүрүлге даалгазын чыл-чылда ажыр күүседип келген. Оон ажылының бо чылдың баштайгы кварталында көргүзүү база хамыктың дээреи болган, чүгле март айда безин ажыл үлүүн 216,6 хууга күүсеткен.

— Кандыг чажыт турар боорул аан ында!—деп, ол мээң айтырыымга харылай-дыр.— Кижиниң кызымаандан, тудунгурундан, чүреккириндан хамааржыр ыйнаан. Оон башка чү дээр боор! Эрткен он ийи чылдың дургузунда мен биче-ле чүвени көрүп, немей билип, өөренип алыксап, эшөөрүмнүң арга-мергежилин көрүп, оларны ажыглан келдим. Сонуургалдыг болур болза, кижи чү-даа чүвеге өөреми бээр-дир ийин.

Эрзинчилериниң омаа... Ынчаар чугаалап болур. Культура бажыңының сценазынга кылагар кара костюмнарлыг ооларны, национал тыва хеп-сыныг ыраажы, уран танцычы кыстарны көрдүм. Кудумчуга, бажыңнарга база-ла аныяктар, улуглар аянныг кеттинипкен чоруур болду. Ол культураның база бир одаа — даараныла мастерскаязы ол-дур деп билдим. Даараныкчылар юбилейлиг бо чылдың бирги кварталының планын 126 хуу күүсеткен, комбинаттың бир салбырын ырак Нарында ажыткан. Ол дыкала магалыг-дыр!

(Төнчүзү 4-кү арында).

Поварларның үлүү

Чаа беш чылдың ийиги чылының часкы хову ажылдары Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң тараа шөлдеринде база изиг түлүк. Терезинниң, Аймыырлыгның, Шаңчының ховуларында шык базырар, чер суггарар, суггарылга бугалары аштаар ажылдарда ажылдап турар тараажыларның эки күш-ажылчы чедиишкиннериниң дугайында өөрүнчүг медээлерни республика солуннарынга парлап, радиога чугаалап турар. Шөлде ажылдап турар механизаторларга изиг чем, ажыл сөөлү шактарда чүүп алгаш, культурлуг дыштаныр чунар-бажыңнар база чугула. Совхозтуң үш трактор-хову бригадаларының төп турлагларында бо ажылды чедимчелиг тургускан. Столовааларда дуржулгалыг поварларны быжыглаан, чунар бажыңнар, кызыл булуңнар ажылдап турар.

М. ДАПЫК.

агроном.

ӨСКЕ СӨӨК ДЕП ЫЛГАЛ ЧИТКЕН

Эрзиннин чазы

(Төнчүзү. Эгези 2-3 арыннарда).

Ол-ла чорааш бир солун өг-бүлеге база ужураштым. Эң-не баштай үш оолакты көрүп кагдым. Олар бот-бодундан ылгалышпас, узун-кысказы эвес болза, салчаппаа болур. Угулзалап каан платье кеткен тыва хөрээжен оларның эң бичезин куспактап алган, назын үезинде орус эр ийи алаадилерин холдарындан чедипкен чорлар (адаанда чурукта). Ол чаңгыс өг-бүленің улузу дээрлин сөөлүүредир билген мен.

— Бараан саарылгазының планын ай санында ажыр күүседип келген бис — деп, Эрзиннің ашы-чем садыының эргелекчизи Елизавета Шоюновна Степакова дыннадып кагды (үстүнде солагай таламы чурукта).— Эрткен чылдың бараан саарылга планының күүселдези 113 хуу болган, а бо чылдың баштайгы кварталыныы — 107 хуу. Мээн өөм ээзи Михаил Борисович Степаков, бола садыгның садыгжызы, ол чыл төнчүзүнде амыдырал хандырылганын аныяк ажылдакчыларының республика слёдунга киржип чораан.

Михаил Борисович бистің республикага Орел облазындан чедип келген. Оон адазы — демир орук белдирининг хоочун дарганы, ажы-төлүн төлептиг чаңга, күш-ажылды үнелеп билириннге, ак сеткилдиг болурунга өөредип чораан. Михаил оон ол күжениишкиннерин бүрүн бадыткап, төрээн черинден ырак булунга эки ажылдап, быжыг өг-бүлени тургускан.

— Эң улуг оглувус Саша ам чеди харны харлаар — деп, Михаил чоргаарал-биле чугаалады.— Ол ам кырган авазының аалында. Моол, тыва дылдарны билир, орустап база чугаалаар. Оон бичелери Вова, Сережа, Толя бистиинде. Сережа биле Толя яслиде турар, ынчаарга Вовавыс бистің чанывыска хүнзээр-дир.

Михаил ол дугайын чугаалааш, кадайынче көрүп, «өскээр чугаалаптар болдум бе» дээн ышкаш, хулумзурап каап турду. Бо бөдүүн, биче сеткилдиг ишчиниң сагыш-сеткилиниң чаагайын ыя ол байдал безин херечилеп келир.

—Мен сес класс дооскан мен —деп, Елизавета Шоюновна бодунуң дугайын сонуургатты.—Оон соонда аар-саар ажылга кирдим. А 1959 чылда Кызылдың садыг школазын доосканым соонда садыглай бергеним бо...

Орел область биле Тыванын аразында үзүлбес найыралдың бир удазыны ынчаар шөйлү берген. Михаилдің адазы, Борис Степанович Эрзинге ийи удаа аалдап чораан. Чаа төреллери оон сагыш-сеткилинге дыка таарышкан. Ынчанмайн канчаар: Тыванын бурунгу болгаш чалыыткаан черинде Степаковтарның чаа салгалы өзүп орар-дыр... Мен Кызылче үнүптерим эртенинде Михаилди ийи удаа көрдүм: баштай ийи оглун яслиге чедирип чорду, оон соонда Вовазын эдерткеш, ажылдап бар чытты, ол бичии оол хая көрүп каап, холун чайып чорду...

А Полина Ивановна Тырышкина Эрзинге он беш чылдың мурнунда Иванов облазындан чедип келген. Ол анаа үш чылдыг фельдшер-акушер школазын дооскан, оны бээр Эрзинче чоруткан.

— Баштайгы үеде маңаа ажылдаары берге-ле турду — деп, Полина Ивановна миннип олурар.— Ынчан бо эмнелгеге чаңгыс машина-даа турбаан, ынай-бээр баарда, аът мунар турган. Ам дээрге магалыг чүве-дир...

Полина Ивановнаны эрзинчилер хүндүлээр. Эрткен он беш чылдың дургузында ол эмнелгенің лаборантызы болуп келген. Амгы үеде ол—эмнелгеде профөвилел комитединиң кежигүнү, кодээ Советтің депутадынга ийи удаа соңгуткан...

Полина Ивановнаның өөнүң баштайгы ээзи аарыгдан өлген, бичии Оксана болгаш оон кырган-авазы артып калган. Ам үеде олар-биле кады Полина Ивановнаның чаа ээзи, харызаа шугумунуң монтеру Иван Никифандрович Жуланов чурттап олурар. Ол өг-бүлеге бичии Татьяна немешкен, дөрт харлыг уругну Полина Ивановнаның баштайгы кунчуу алырап олурар.

— Чок, бис ясли хереглевейн турар бис— деп, ол дугайты Полина Ивановна хулумзурду.— Бистің кырган-ававыс бар.

Эрзиннің черинге кижилериң база бир солун салымы-биле ынчаар танышкан мен.

...База катап Эрзин хемниң кадыр эрининге үнүп келдим. Ам хем лоштуг, ынчалза-даа лоштуң соогу холумда хевзэр. Сактырымга, хем чалгып чыткан ышкаш болду. А херек кырында ындыг эвес. Мен Эрзинде чаа амыдыралдың чалгыынын дугайын бодап чораан боор мен.

Алдын-оол ДАРЖАА.

Эрзин—Кызыл.

АҢНААРЫНЫҢ ЧУРУМУН САГЫЫР

(Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалындан)

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели республиканың девискээринге аңнаарының хуусаазын 1970 чылдың январь 1-ге чедир узадырын чоокта чаа хүлээп алган доктаалында айыткан.

Үнелиг аңнарның болгаш куштарның камгалалын күштелдирери-биле 1967 чылдың апрель 15-тен эгелээш, 1969 чылдың октябрь 1-ге чедир арга куштарын аңнаарын хоругдаан. 1967—1969 чылда элик чөпшээрелиниң (лицензияның) санын Тожу райондан, «Тере-Хөл» болгаш «Кара-Хөл» колхозтардан өске черлерге мурнуку чылдарда турганындан ийи катап эвээжедирин аңныыр-тывыш эргелелинге хүлээткен.

ӨРТ АЙЫЫЛЫН БОЛДУРБАС

Өрт айыылы улус ажыл-агыйынга улуг когаралды таварыштырып турар. Улуг-даа, бичии-даа өрттүн тыптып келгениниң чылдагааннарын илередип тодарадырга, оларның хөй кезии-ле өртке удур хемчегларни сагыыаныдан болгаш чамдык кижилерниң серемчилел чогундан болуп турар.

Маңаа холбаштыр чамдык чижектерни көргүзүп болур. Эрткен кыжын одалга системазының дөңа берген хоолайларын керосин өртедип эргизип тургаш, № 2 бажың эргелелиниң болгаш сүт заводунуң ажылчыннары өрт айыылын болдурганнар. Ук организацияларның удуртукчуларынга ыңдыг арганы ажыглавас дугайында айтыышкынны каш удаа дыңнадып турган.

Бо чылдың январьда Таңдының «Сельхозтехника» каттыжышкынының (директору эш Митрофанов) септелге цегинге өжүрбээн таакпы одундан өрт болган. Ол таварылга коллективтиң удуртукчуларынга өртке удур хемчегларни болгаш негелдерни күштелдирер ужурлуг турган. Ынчалзажок кандыг-даа хемчеглер алдынмаан, оон түңнелинде февраль айның 20 үезинде аңаа база-ла улуг өрт болур часкан. Артык кезектер складының эргелекчизи хүндүе чыныып турган электроплиталын өжүрбейн, складын шоочалааш, чана берген. Чүгле дүнеки таңнылдың серемчилелдиг болганындан хып эгелээн өрт өскүвээн. Бо ышкаш чижектерни ам-даа уламчылап болур.

Бо бүгү чамдык бүдүрүлге болгаш албан, организация черлериниң удуртукчулары өртке удур хемчегларни сагыырынче кичээнгей салбайн турарын тодаргай херечилеп турар. Харын-даа чамдык организацияларының удуртукчуларының өрт херекселдерни өскээр ажыглап турарын буруу шаап көөр херек. Чижээдээрге, № 62 механизастаттынган колонналың удуртукчулары өрт насозунуң моторун чиик машинаазынга алгаш, насоста үреник моторну салып кааннар. Аэропорттуң девискээринде өрт херекселдери шагдан бээр септеттинмээн, чер быдарай чыдар.

Часкы үе—өрттүң эң айыылдыг үези. Курраг out-ситен, кыштадыр чыглып келген бок бичии-ле серемчилел чок чоруктан улуг өртке чедирип болур. Чурталга болгаш бүдүрүлге чоогунуң богун баш удур аштап, өрт кыва бээр хире черлерге шыңгыы хайгааралды тургузар херек.

В. ЧЕРКАШИН.
инструктор.

Спорт

Хоорайның бирги чери дээш

РСФСР-ниң улустарының Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюнга турааскаткан IV чайгы спартакиадазының программазынга киириштир, Кызыл хоорайның бирги чери дээш хол бөмбүүнүң маргылдаазы эрткен дыштаныр хүнде күш-культура бажыңының спорт залында эгелээн. Ында наймысалдың бүдүрүлге, өөредилге черлериниң, школаларының болгаш «Спартак» эки-тура спорт ниитилелиниң командалары киржип турар.

Бо удаада баштай хөрээжен улустың аразынга хоорай чемпиону тодараттына бээрге, эр улустың эдчеглиг оюнларын эгелээр кылдыр чурумчуткан. Залга эң-не баштай Кызылда күрүенің башкы институдунуң уругларының ийги командазы-биле башкы училищезиниң хол бөмбүкчүлери ойнаан. Дээди өөредилге черииниң студентилери удурааныкчыларын ийи удаа уткаш, баштайгы тиилелгени чедип алган. Оон соонда студент кыстарның бирги командазы № 1 школаның уругларын тиилээн. Ынчангаш башкы институдунуң студентилери маргылдааның эгелээн хүнүнде чедишкиниг болган.

№ 2 школаның уруглары эмчи училищезиниң сургуулдарынга удур ойнааш, баштайгы оюнда 15:1 санга, оон соонда 17:15 санга улаштыр уттурганнар.

Маргылдаа чидиг демиселде үргүлчүлеп турар.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

СИБИРЬ ЯЗВАЗЫ

Сибирь язвазы—чидиг халдавырлыг аарыг, ол аарыгдан бүгү малдар—инек, хой, өшкү, чылгы, буйбол, элчиген болгаш хаван аарыыр.

Аарыгның кижиге халдаарының кол дөзү болза аарыг малдар болур.

Микроскоп-биле дыка улгаттырып тургаш коорге, шөйбек хевирлиг көстүр тускай микробтар сибирь язвазы деп аарыгны тывылдырар. Ол микробтарның оңаагай байдалы болза спорланы бээри (таарымча чок байдалдарда быжыг туруштуг чорукту бодунга тургузуп аптар аргалыы) болур. Спорлар — ол болза быжыг карт-биле шыптынган микробтарның копчуг быжыг туруштуг хевири болур. Спорларның тургустуларынга агаарның кислородунуң четчир санныг бар болуру эргежок чугула; малдың организминге сибирь язвазының микробтары спорлар болуп хуулуп шыдаваа.

Сибирь язвазының спорлары канчаар-даа аажок быжыг туруштуг болуп турар: олар сугга каш чылдарның дургузунда, а хөрзүнге — он-он чылдарда амыдыраап шыдаар аргазын камгалаап артып каарлар. Хайындырыышкын азы дезинфекциларын (халдавырны хора чок болдуруп өлүрер) эмнер сибирь язвазының спорларын чүгле үр үеде хайындырарга азы хораннаарга өлүрлер. Кижиниң азы малдың организминге киргеш, спорлар микробтар кылдыр хуула бээр, олар өзүп көвүдээр болгаш аарыгны тывылдырар.

Сибирь язвазының спорларынга бодаарга, микробтарының тыны шоолуг быжыг эвес— өлүүчел болур. Оларны хайындырыышкын болгаш дезинфекциларын эмнер дүргеп өлүрүп шыдаар.

СИБИРЬ ЯЗВАЗЫ КИЖИГЕ КАНЧААР ХАЛДААРЫЛ?

Аарыг малдың дашкаар үнүп чоруур чүүлдери-биле (сидин, өдээ) үнгеп микробтар out-сигенге чыпшынар, ону чиген мал сибирь язвазындан аарый бээр.

Чайгы үеде хан сорар чамдык сээктер (маастар болгаш өске-даа сээктер) сибирь язвазын тарадырыңга арганы берип турар.

Кижиниң организминче сибирь язвазының тывылдырыкчызы кеш кырының карттарының балыгланып үрелген черлерин, чем хайыылдырар оруктарны дамчын, база тынар оруктарны дамчып кирип болур.

Кижилерге колдуунда-ла аарыг малдардан дорт халдаар. Оон аараан малды өлүргеш, союп-бузуп турда, сибирь язвазының микробтары халдай берген продуктуларны аъш-чемге белеткен азы чемге ажыглаанындан, аарыг малдарны ажаан турар үеде бодунуң гигиеназын (арыг-шеверни) сагыырының дүрүмнерин хажыттканындан кижи ол аарыгны халдадып ап болур.

Аарыг малдарның чиг эъди (дүгү, кежи, хылы болгаш өске-даа чүүлдери), база ол ышкаш, халдавыр чыпшынган чиг эъттен бөрт, алгы хөрөктээш тон, хол хаптары, чүлүттүнерине хереглээр кисточкалар болгаш өскедаа чүүлдерни кылган эдилелдерни дамчыштыр база-ла аарыг болур.

Кижилер холун дамчыштыр алгы-кеш дээн ышкаш шала кылган кылыглар алыры кончуг айыылдыг. Мындыг арга-биле сибирь язвазындан кижи аарып болур.

Сибирь язвазындан көдээ ажыл-агый ажылчыннары — кадарчылар, ветеринар ажылдакчылары, мал согар черлериниң ажылдакчылары болгаш алгы-кеш ажылдан кылып, ону даарап турарлар хөй аарыг турар. Ынчалза-даа аараан малдарны өлүрер, аарыгның халдавыры чыпшынган чиг эъттерни шыгжап кадагалаар дутайында ветеринарияның арыг-шевер талазыбиле дүрүмнерин күүсетпес болза, кандыг-даа ажылдыг кижи сибирь язвазындан аарый берип болур. Аал-оранга ындыг аарыг малды өлүргениниң, өлген малды сойганының, ол малдың эъдин чемге ажыглаанының уламындан сибирь язвазындан өг-бүле ишти шуптузу аарып болур.

Моон аарыыр чоруктар колдуунда-ла чайгы үеде таваржып, чартыы хирези июль-август айларга онаажып турар.

ААРЫГНЫҢ КАНЧААР ААРТЫП ЭРТЕРИ

Малдарга аарыгның халдавыры эгелээнинден тура көскү демдектери тывылгыже чедир 3—6 хүннер эртер.

Бир эвес халдавыр кемдээн кешти дамчыштыр болган болза, микробтарның нептерээн чери тударга изиг ыжык болур болгаш дораан-на билдинип келир. Аарыгның ындыг хевириниң үезинде эки эмнээрге мал сегий берип болур.

Малдың шөйүндүзүнче халдавыр киргенде, аарыгның өлүмүүт хевири дораан өскүй бээр. Аарыг малдың температуразы дүргеп бедиир, тыныжы дүргеп, дапкыжаар, ол анаа-ла ханныг чүве өдер, сидин кызыл өңнүт апаар. Аарын эгелээнинин сөөлүнде удатпайн сүдү соглуп эгелээр. Колдуунда-ла аарыг мал 2—5 хонгаш өлүп каар.

Хойларга сибирь язвазы нургулайында-ла кончуг дүргеп эртер. Оон чылдагааны-биле көңгүе кадык мал хенертен моорап кээп дүжер, оон бүдүн чартык шак хире болгаш, өлүп каар. Чамдыкта сибирь язвазының шак ол чаныктыг хевири мыйыстыг бода малга (инекке) база таварышкылаар.

Кижиге сибирь язвазының үш хевири көстүп турар: кештин, шөйүндүнүң болгаш өкпениң.

Аарыгның халдаан үезинден эгелээш, баштайгы демдектери көстүп келириңге чедир үе бирден чеди ховук (ортумаа-биле 3 хонук) болур.

Аарыгның кешке халдап аартыр хевири кижилерге хөй таваржып турар. Чүүн-даа мурнунда арынга азы мага-боттун чайгаш чоруур черлериңге дээн аартыр. Микроб халдай берген кештиң өңү кыза бээр, оон кешке бичии суглаңгыжыгаштар кылдыр ол хувула бээр: оон кижириңге шыдаппайн аарыг кижи суглаңгыжыгаштарны чара дырбаштар, азы ол боду чарлы бээр болгаш балыгланган кештин экирип турар үезинде карара бээри ышкаш, ол чер карт-биле шыптынар. Кеште кара карты долгандыр үүрмек суглаңгыжыгаштар үнүп кээр, олар сибирь язвазының карбункулу (кадагазы) деп адан турары карттар-биле шыптынымышаан, чаңгыс улуг кара карт болуп каттыжа бээрлер. Долгандыр турар тканьнар ыжа бээр. Сибирь язвазының карбункулунуң характерлиг байдалы болза оон ине-биле кадаарга безин копчуг аарышкылыг эвезин болур.

Сибирь язвазының кешке дээн халдаар хевири-биле аараанда кижи шагыргай, мага-боду чуурук байдалдыг болур болгаш баш аарыыр; аарыг кижиниң температуразы (эъдиниң изин) 39—40 градус чедер.

Чамдык таварылгаларда сибирь язвазының кешке дээн халдаар хевириңде микробтар ханга тарап, ниити аартырыңче шилчий бээр. Мынчангаш аарыгның кешке дээн халдаарының чиик хевири-биле безин аарый бээрге, аарыг кижиниң эмнелгеге чыттырары чугула: ханче тарап, ниити аартырын чүгле аңаа болдурбайн барып болур.

Сибирь язвазының кешке дээн халдаар хевири бир эвес ханче тарап, ниити аартырыңче шилчий берзе, аарыг кижиниң байдалы кончуг бакыраар: медерели үнүп-кирип турар апаар, эъдиниң изин дыка бедиир, бир эвес чүректің ажылы кошкаар болза аарыг кижи өлүп болур.

Сибирь язвазының шөйүндүлер аартыр хевири дыка эвээш таваржып турар. Аараан малдың эъдин чедир азы быжыр хайындырбайн, азы эвээш таварылгаларда аарыг малдың сүдүн хайындырбайн чемге ажыглаарга. ол аарыгның шөйүндүге дээн халдаар хевири тыптыр.

Шөйүндүге дээн халдаар хевириниң демдектери болза, баш аарыыр, кустурукаар болгаш кустурар чоруктар көстүр, куду олуртур, оозу колдуунда-ла хан холумактыг болур; а чамдыкта тырыктаар. Бо аарыгның үезинде чүректің ажыл-чорудулгазы чидин-биле кошкаар, ындыг байдал 3—4 хонуктарда үргүлчүлээр болгаш колдуунда-ла өлүрүнге чедирер.

Сибирь язвазының өкпеге дээн халдаар хевири канчаар-даа аажок эвээш таваржып турар. Аарыгның ол хевири өкпениң дегдиринкинин ышкаш байдалдыг болуп эртер болгаш хилинчектиг берге чөдүл-биле чөдүртүп, хан холумактыг дүкпү дүкпүрер, температуразы дыка бедиир, тыныжы аажок бачымнаар болгаш чүректің ажылчорудулгазы кошкаар, ынчаар аараанда колдуунда өлүр.

БАШ УДУР КАМГАЛАНЫРЫНЫҢ ХЕМЧЕГЛЕРИ БОЛГАШ СИБИРЬ ЯЗВАЗЫ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ

Кижиниң сибирь язвазындан аарыырын болдурбас диле, малдарның оортан аарыыр чоруубиле демисежир херек. Мынчангаш сибирь язвазындан аараан малдарны чогуур үезинде илередип тывары болгаш колхоз, совхоз база өске-даа ажыл-агыйларны сибирь язвазының халдавырындан баш удур камгалаар чорук улуг ужур-дузалыг. Сибирь язвазы деп каразып болгу дег мал аарыы илереттинзе, аарыгның шын диагнозун (шиичип тургаш, аарыгны илередири) тургузаары-биле мал эмчизинге ук малды көргүзер херек. Кандыг-бир чылдагаан-биле ындыг хемчег алдынмас хире таварылга турар болза, өске кадык малдардан аарыг малды аңгылааш, ымыраа-сээктер кирип шыдавас хааглыг кажаага тургузар. Аарыг малдың өдээн аңгы бөлгеш, өртедир. Аарыг азы өлген малдарга чоокшулап дегген өске бүгү малдарны ол аарыгдан камгалаар дээш карантинге тургузар. Ол черниң бүгү малынга баш удур камгалаарының тарыышкынын чорудар. Сибирь язвазы деп каразып болур аарыглар тыптып келгенде, ветеринарлыг хыналданың чөпшээрели чокка малды өлүрүп чиирин шуут хоруур. Бо аарыгдан аараан малдарны аңаа удур сыворотка-биле эмнээр, ынчалдыр эмнээрге эки түңнелди бээр.

Халдавырны нептеретпес дээш, мал сегин хора чок болдурар. Мал сегин хора чок болдурарының дээре аргазы ону өртедири болур. Бир эвес ону боттандырар аргажок болза, элезиниг, курраг довуракты черге, чурталга тудугларындан, оруктардан, одарлардан, мал суггарар суггаттардан, мал кажаалаарындан ырак черге, 2 метрден кыдыра эвес кылдыр хандыр каскаш, мал сегин хөмер, өлген малдың болгаш хөмген довурааның кырынга өртеткен азы хлорлуг чугайны 10 сантиметр кылын кылдыр төгер.

Чонуң ортузунга сибирь язвазы тыптып келзе, аараан кижини эмнелгеге дүргеп чыттырары эргежок чугула.

Аарыг кижини эмнелгеге чыттырган соонда, оон чурттап турганы оран-авазын, бүгү эт-херекселин дезинфекцилеп арыглаар.

Сибирь язвазындан баш удур камгаланыр дээш демиселдиг чугула хемчээ болза, малдың чиг эъдин ажылдан кылын турар бүдүрүлгелериниң санитар талазыбиле көрүлдезин эжиндери болур. Маңаа доозун сордурар чүүлдү ажыглаары, тускай хептн кедери, ажылчыннар бодунуң арыг-шеверин сагыыры улуг рольду ойнаар. Мал согар черлерден аңгы өскээртен алган малдың чиг эъдин лабораторлуг шинчилгеге киирер; ол чиг эътти чүгле дезинфекциларын соонда болбаазырадырыңче ам киирер. Малдың чиг эъдин болбаазырадып кылып турар бүдүрүлгелериниң ажылчыннары сибирь язвазындан баш удур камгаланырының хемчегли-биле эки таныш болур ужурлуг.

Баш удур алыр бүгү хемчегларни шыңгыы болгаш өй-шаанда чорудары сибирь язвазындан аарыырындан малдарны камгалаар болгаш кижилерге халдадырының айыылын эвээжедир.

ТЫВА АССР-НИҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

АПРЕЛЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Буратинонуң ужуралдары» 10, «Мандат» 12, 2, «Пар ортулуу» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шуптузун сактып тур мен, Ричард» 2.30, 6.30, «Чүреи ершээвес» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ажыл-херекчи кижилер» 3, 6.40, «Карамболь» 4.50, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Шииткел тевиг» 11, «Спартак» 2.30, 5.30, 8.50 шактарда.

ДАГ ЭКСПЕДИЦИЯЗЫНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: Уругларга дириг-чуруктар 11, «Хаан болгаш генерал» 6, 8 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: «Луговая станциязын утпас мен» 4, 6.30, 8.30 шактарда.

редакцияның адрези:

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, 25-38, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый киллизиниң 21-47, улетөөр киллизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш кадар корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21-27, яштыкы информация киллизиниң 20—60, бухгалтерияның 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ТС—01078.